

ISTORIE, DIPLOMAȚIE, ECONOMIE

REALISM ȘI COMPROMIS *VERSUS* IDEALISM ȘI INTRANSIGENȚĂ: GHEORGHE I. BRĂȚIANU DESPRE DIPLOMAȚIE ȘI ISTORIE*

PAUL E. MICHELSON**

I. INTRODUCERE

Reputat istoric român din secolul al XX-lea, Gheorghe I. Brătianu s-a născut în data de 3 februarie 1898 la Ruginoasa, Iași, ca fiu al lui Ion I.C. „Ionel” Brătianu (care va fi ulterior în mai multe rânduri prim-ministru al României) și nepot al lui Ion C. Brătianu, unul dintre părinții fondatori ai României moderne și, de asemenea, prim-ministru de mai multe ori¹. Atunci când Regatul României a intrat în Primul Război Mondial, în 1916, deși nu avea vârsta de înrolare, Gheorghe I. Brătianu s-a

* Acest studiu este dedicat memoriei lui Șerban Papacostea (1928–2018), fost student al lui Gheorghe I. Brătianu și director al Institutului de Istorie „Nicolae Iorga” din București în anii 1990–2001. Articolul se bazează pe o prelegere pe care am avut privilegiul să o susțin la Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”, în data de 19 iunie 2018, cât și pe fragmente din studiul meu, *Gheorghe I. Brătianu in World War I: Pages Torn from the Book of War*, în *Political Culture and International Relations (19th and 20th Centuries). Essays Addressed to Professor Gheorghe Cliveti at the Age of 65*, ed. Claudiu Topor et al., Iași, 2018. Doresc să îi mulțumesc pe această cale domnului Ovidiu Cristea, actualul director al aceluiași institut, pentru sugestia sa privind utilitatea unei prezentări extinse a ideilor lui Gh. I. Brătianu despre realism și compromis. Doresc, de asemenea, să îi aduc mulțumiri domnului Damian Anfile pentru excelența sa traducere a acestui articol în limba română.

** Universitatea din Huntington, SUA; pmichelson@huntington.edu.

¹ Mama sa, Maria Moruzi, era văduva unuia dintre fiii principelui Alexandru Ioan Cuza. Străbunicul său din partea mamei era domnitorul Alexandru Moruzi, conducătorul fanariot al Munteniei și Moldovei. Valeriu Florin Dobrinescu, *Gh. I. Brătianu – documente biografice*, în *Confluente istoriografice românești și europene. 90 de ani de la nașterea istoricului Gheorghe I. Brătianu*, ed. Victor Spinei, Iași, 1988, p. 363–364. Indispensabilul volum editat de Victor Spinei este o sursă inepuizabilă de studii și documente valoroase privitoare la aproape toate aspectele vieții și activității lui Gh. I. Brătianu. Lucrarea a apărut aproape în clandestinitate cu puțină vreme înainte de căderea regimului comunist din România, fapt care i-a restrâns difuzarea. Pentru detalii biografice, a se vedea Gheorghe I. Brătianu, *Memorii de studii și lucrări, 1916–1941*, București, 1942; V. Laurent, *Preface*, la Gheorghe I. Brătianu, *La mer Noire. Des origines à la conquête ottomane*, ed. V. Laurent, München, 1969, p. 5–15; Valeriu Râpeanu, *Gheorghe I. Brătianu. Studiu introductiv*, în Gheorghe I. Brătianu, *Tradiția istorică despre întemeierea statelor românești*, ed. Valeriu Râpeanu, București, 1980, p. V–LXXVI, studiu republicat, într-o versiune adăugită, sub titlul: *Gheorghe I. Brătianu*, în Valeriu Râpeanu, *Cultură și istorie*, vol. II, *N. Iorga, Gheorghe I. Brătianu*, București, 1981, p. 125–216; amplul și excelentul studiu al lui Victor Spinei, *Gheorghe I. Brătianu între vocația istoriei și tentațiile vieții politice*, în *Confluente istoriografice*, ed. Victor Spinei, p. 241–354, republicat, cu unele anexe, inclusiv o actualizare bibliografică, în idem, *Reprezentanți de seamă ai istoriografiei și filologiei românești și mondiale*, Brăila, 1996, p. 91–267; Aurel Pentelescu, *În fața istoriei. Gheorghe I. Brătianu 1898–1953*, Cluj-Napoca, 2003.

oferit voluntar în armată, a luat parte la lupte ca ofițer de artilerie și a fost rănit pe frontul din Moldova, în anul 1917². După război, și-a luat licența în drept la Universitatea din Iași (1919) și în litere la Sorbona din Paris (1921, cu studii auxiliare la École des chartes), apoi doctoratul în filosofie la Universitatea din Cernăuți (1923) și doctoratul în istorie la Sorbona (1929)³. În anul 1923, a fost numit asistent, iar în 1924 profesor plin de istorie universală la Universitatea din Iași. În 1928, a fost ales membru corespondent al Academiei Române, iar în 1942 membru titular. Începând cu 1926, a activat în cadrul Partidului Național Liberal Român din Iași, iar în anii 1930–1938 a condus o aripă independentă a Partidului Liberal⁴. În anul 1940, Brătianu a fost transferat la Universitatea din București ca profesor de istorie universală, unde a activat până la demiterea sa de către regimul comunist, în 1947. În urma asasinării predecesorului său, Nicolae Iorga, în noiembrie 1940, a devenit – într-un fel – continuatorul lucrării istorice militante a lui Iorga, succedându-i ca director al Institutului de Istorie Universală în martie

² Despre Brătianu și Primul Război Mondial, a se vedea Al. Zub, *Memorialistică și istorie: Gh. I. Brătianu și Primul Război Mondial*, în *Confluente istoriografice*, ed. Victor Spinei, p. 153–168; Paul Michelson, *Gheorghe I. Brătianu in World War I*.

³ Pentru contextul istoriografic românesc general, a se vedea lucrarea enciclopedică a lui Al. Zub, *Istorie și istorici în România interbelică*, Iași, 1983. Cu privire la lucrările istorice ale lui Brătianu, a se vedea Lucian Boia, *Evoluția istoriografiei române*, București, 1978, p. 334–339; idem, *Gheorghe I. Brătianu (1898–1953)*, în „Studii și articole de istorie”, 37–38, 1978, p. 169–173; idem, *Congresele internaționale de științe istorice din perioada interbelică și participarea românească*, în „Revista de istorie”, 32, 1979, p. 703–715; Lucian Nastasă, *Gh. I. Brătianu la congrese internaționale de istorie*, în *Românii în istoria universală*, ed. I. Agrigoroaiei, Gh. Buzatu, V. Cristian, vol. II, pt. 1, Iași, 1987; Lucian Nastasă, *Gh. I. Brătianu – drumul spre împlinirea unei vocații*, în *Confluente istoriografice*, ed. Victor Spinei, p. 195–205; Șerban Papacostea, *Gheorghe Brătianu, istoricul și omul politic*, în „Revista istorică”, s.n., IV, 1993, nr. 1–2, p. 19–32, retipărit în Maria G. Brătianu, *Gheorghe I. Brătianu – enigma morții sale*, ed. rev., București, 1997, p. 58–81; unele capitole la Pompiliu Teodor, *Istorici români și probleme istorice*, Oradea, 1993, p. 24–102; studiul introductiv al lui Ion Toderașcu, *Gheorghe I. Brătianu. Un savant și un soldat*, în Gheorghe I. Brătianu, *Cuvinte către români. Zece conferințe și prelegeri*, ed. Ion Toderașcu, Iași, 1996, p. I–LXVI; *Incursiuni în opera istorică a lui Gheorghe I. Brătianu. Studii și interpretări istorice*, ed. Pompiliu Teodor, Radu Mârza, Cluj, 1999; Pompiliu Teodor, *Introducere în istoria istoriografiei din România*, Cluj-Napoca, 2002, p. 206–209; studiile introductive ale lui Victor Spinei și Alexandru-Florin Platon la Gheorghe I. Brătianu, *Studii și articole de istorie*, ed. Victor Spinei, Alexandru-Florin Platon, Iași, 2010, p. 9–35. Este regretabil faptul că moartea prematură a profesorului Pompiliu Teodor l-a împiedicat să scrie mai mult despre Gheorghe I. Brătianu. Personal, am scris încă două studii privitoare la Gheorghe I. Brătianu: *Inter-War Romanian Historiography in Transition: The Debut of Gh. I. Brătianu, C.C. Giurescu, P.P. Panaitescu, and the Școala Nouă, 1919–1931*, în *Études d'historiographie*, ed. Lucian Boia, București, 1985, p. 227–239; *Gheorghe I. Brătianu's Inaugural Lecture on Medieval Historiography (1923)*, în *Confluente istoriografice*, ed. Victor Spinei, p. 61–70.

⁴ Acest studiu nu are ca subiect activitatea politică a lui Brătianu, care nu este totuși complet irelevantă pentru înțelegerea gândirii sale; un studiu comparativ al teoriei și vieții în context biografic ar fi revelator. Pentru acest aspect, a se vedea Petre Otu, Aurel Pentelescu, *Gheorghe I. Brătianu. Istorie și politică*, București, 2003; Știrbu Gigel Sorinel, *Liberalismul românesc în anii 1930–1940*, București, 2011; Gabriela Gruber, *Partidul Național Liberal – Gheorghe I. Brătianu*, Iași, 2013; Ovidiu Buruiiană, *Liberalii. Structuri și sociabilități politice liberale în România interbelică*, Iași, 2013.

1941 și fiind ales în locul acestuia ca membru al Academiei Române în 1942. Plasat în arest la domiciliu între anii 1947 și 1950, a fost încarcerat fără proces la Sighet, din mai 1950 până în aprilie 1953, când maltrătarile suferite în gulagul românesc i-au provocat moartea, la doar 55 de ani⁵.

Acest eseu reprezintă un studiu cronologic al viziunii globale a lui Gheorghe I. Brătianu privitoare la realism și idealism în diplomație, putere și istorie, începând cu memoriile sale despre Primul Război Mondial, *File rupte din cartea războiului*⁶, și continuând cu analizarea acestor teme în scrierile dintre anii 1916 și 1943⁷.

II. FILE RUPTE DIN CARTEA RĂZBOIULUI

Gheorghe I. Brătianu și-a început memoriile din Primul Război Mondial cu o justificare a deciziei de a-și publica reflecțiile, scrise majoritar în perioada 1916–1918, despre care recunoștea că reprezentau eforturile literare ale unui tânăr încă în anii adolescenței. De ce? Răspunsul său oferă o lămurire a convingerilor sale istorice ulterioare. În viziunea sa, pe măsură ce istoria continua să se desfășoare după Primul Război Mondial, „oamenii războiului se duc tot mai repede și faptele lor apar în altă

⁵ A se vedea Maria G. Brătianu, *op. cit.*, p. 37–46; Claudiu Secașiu, *Contribuții privind biografia istoricului Gheorghe I. Brătianu (anii 1945–1953)*, în „Revista istorică”, s.n., IX, 1998, nr. 5–6, p. 321–341; Cristian Vasile, *Dosarul anchetei Gheorghe I. Brătianu păstrat în Arhiva Ministerului Justiției*, în „Revista istorică”, s.n., XIV, 2003, nr. 5–6, p. 59–67; Gheorghe I. Brătianu în *dosarele Securității. Documente. Perioada domiciliului obligatoriu. Arestarea. Detenția. Moartea*, ed. Aurel Pentelescu, Liviu Țăranu, București, 2006.

⁶ Gheorghe I. Brătianu, *File rupte din cartea războiului*, București, s.a. Anul publicării a fost 1934, pentru aceasta, vezi idem, *Memoriu de studii și lucrări*, p. 14. O ediție anastatică a fost publicată în anul 2006, la București, cu o prefață de Șerban Papacostea.

⁷ Trebuie subliniat faptul că acest studiu nu include o analiză a domeniilor de activitate ale lui Gh. I. Brătianu care nu au o legătură directă cu diplomația, realismul și idealismul, mai ales ultimele sale contribuții. Printre acestea se numără studiile reunite în volumul *Études byzantines d'histoire économique et sociale*, Paris, 1938; lucrarea sa postumă despre Marea Neagră, publicată sub titlul *Marea Neagră de la origini până la cucerirea otomană*, trad. Michaela Spinei, 2 vol., București, 1988; studiul său neterminat despre relațiile internaționale, publicat postum ca *L'organisation de la paix dans l'histoire universelle des origines à 1945*, București, 1997, semnalat pentru prima oară de către Andrei Pippidi în 1989: *Une œuvre inédite de Gh. I. Brătianu*, în „Anuarul Institutului de Istorie A. D. Xenopol”, 24, 1989, 2, p. 45–63; apologia sa în favoarea tradiției cronicarilor privitoare la fondarea voievodatelor Munteniei și Moldovei, *Tradiția istorică despre întemeierea statelor românești*, București, 1945; și o altă lucrare postumă privitoare la evoluția acestor state, *Sfatul domnesc și adunarea stărilor din Principatele Române*, București, 1995. De asemenea, suntem în posesia unei schițe a ceea ce ar fi fost un studiu colectiv revoluționar privitor la Evul Mediu european, integrând atât Orientul, cât și Occidentul: Gheorghe I. Brătianu, *Une nouvelle histoire d'Europe au Moyen Âge: la fin du monde antique et le triomphe de l'Orient*, în „Revue belge de philologie et d'histoire”, 18, 1993, p. 252–266; Andrei Pippidi, *Un livre qui n'a jamais existé*, în „Revue des études roumaines”, 17–18, 1993, p. 37–71 pentru o prezentare. O evidență exhaustivă a scrierilor lui Gheorghe I. Brătianu se regăsește la Victor Spinei, *Opera științifică a lui Gheorghe I. Brătianu. Bibliografie*, în Gheorghe I. Brătianu, *Marea Neagră de la origini până la cucerirea otomană*, ed. a II-a, rev., trad. Michaela Spinei, Iași, 1999, p. 443–459. A se vedea și Gheorghe I. Brătianu, *Memoriu de studii și lucrări*; precum și V. Laurent, *Bibliographie*, în Gheorghe I. Brătianu, *La mer Noire*, p. 16–32.

lumină în ochii urmașilor”. Într-adevăr, viziunea generală a generației postbelice era deficitară într-un aspect capital întrucât îi lipsea „acest imponderabil al istoriei: atmosfera”⁸. Această deformare, chiar a trecutului recent, era cauzată, în parte, de faptul că Marele Război reprezentase „marea dramă a realității”, care nu putea fi cuprinsă cu ușurință de către cei care nu o trăiseră și care sfida, într-o bună măsură, o analiză rațională⁹. Istoria, în viziunea lui Gheorghe I. Brătianu, nu era o simplă relatare seacă a trecutului, ci o realitate vie.

Nici istoriografia profesională nu se ridica la înălțimea acestei sarcini, potrivit lui Brătianu. Istoricii care vor veni „vor privi trecutul nostru așa cum privim și noi pe acela care ne-a precedat, prin ochelarii conștiincioși ai rațiunii științifice. Vor vedea faptele, vor distinge amănunte, liniile geografice ale perspectivei, vor fi de o riguroasă exactitate, vor putea deosebi, în proporțiuni precise, jocul soarelui și al umbrelor în desfășurarea destinului omenesc. Își vor da însă seama că timpul întunecă mereu sticlele prin care privesc?”¹⁰

Răspunsul la această întrebare era „nu”. Principala speranță a lui Brătianu era aceea că memoriile sale din Primul Război Mondial vor servi la oglindirea a „ceva din atmosfera unor vremuri de luptă și jertfă, o mărturie sinceră la judecata viitorului”¹¹, iar aceasta, la rândul ei, le va fi de ajutor celor care vor veni după pentru a înțelege unele nuanțe ale experienței războiului, care a jucat un rol atât de important în viețile și activitatea generației postbelice.

Viziunea lui Gheorghe I. Brătianu asupra lumii și a metodologiei istorice era puternic influențată de această convingere a sa (și de considerații similare), situându-se în avangarda curentului istoriografic cvasipozitivist al epocii. Lumea era nesigură și contradictorie: trebuia să fie înțeleasă atât în manieră rațională, cât și subiectivă. Faptele nu vorbeau de la sine, ci trebuiau să fie organizate și analizate dintr-o multitudine de perspective și cu ajutorul unui întreg inventar de instrumente istorice.

Aceste reflecții istorice erau urmate de un al doilea capitol în *File rupte din cartea războiului*, scris în 1919, care înfățișa considerații ulterioare asupra faptelor și desfășurării acestora. „Care este imaginea cea adevărată”, se întreba Brătianu, „cea nepătrunsă care înfășoară lumea în care trăim, prin care curg, mărunte ca stropii de ploaie, evenimente a căror valoare și ale căror urmări nu le putem deosebi, sau minunile din povești ale depărtărilor trecute?” Într-adevăr, „stingând tot ce e luminos”, ar fi putut realismul practic întrebuințat de istorici să se apropie de adevăr? Răspunsul la această întrebare întrucâtva retorică era că „este bine și este adevărat ca peste nemernicia sură a faptelor, pe care le frământă în umbră amintirile, povestea să-și arunce razele ei luminoase de soare și vrajă”¹². Deși Brătianu nu diminua valoarea „faptelor”, în conformitate cu direcția școlii franceze a „Analelor”, el considera că adevărul din spatele evenimentelor istorice nu putea fi descoperit

⁸ Gheorghe I. Brătianu, *File rupte din cartea războiului*, p. 5.

⁹ *Ibidem*, p. 6.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ *Ibidem*, p. 6–7.

¹² *Ibidem*, p. 13–14.

prin simpla căutare a informațiilor concrete și asamblare de anecdote istorice. Unele dintre aceste convingeri vor fi ulterior expuse în amplele sale cercetări istorice¹³.

Cel de-al treilea capitol preliminar din opera tânărului Brătianu, *File rupte din cartea războiului*, detaliază un episod revelator, petrecut la începutul lui august 1916, la puțină vreme după hotărârea Regatului României de a intra în război de partea Alianților¹⁴. Până la încercarea de asasinare a lui Ionel Brătianu din anul 1909, între tată și fiu nu existase nicio legătură. Tânărul Brătianu fusese crescut în Moldova de către mamă¹⁵, în vreme ce tatăl său se implicase în politică și se afirmase ca lider al Partidului Național Liberal la București. Ulterior, cei doi au devenit mai apropiați¹⁶. La momentul relatării, în anul 1916, cei doi Brătieni se întorceau cu mașina de la Florica, moșia familiei, la București. Ionel Brătianu era prim-ministru al României din ianuarie 1914 și principalul negociator pe lângă Tripla Înțelegere, în vederea intrării țării sale în Marele Război. Mai tânărul Brătianu simțea că „ultimele ceasuri fuseseră pline de griji; liniștea apăsătoare a zilelor de vară prevestea furtuna”. Și-a auzit tatăl murmurând: „Să nu ajungem ca Grecia, totul e de preferat acestui lucru.” Fiul s-a întrebat: „Era, oare, atât de aproape ceasul hotărârii, lupta pentru întregirea sau chiar pentru viața neamului nostru?” Aproape ca un răspuns, „întâile picături începuseră să cadă”¹⁷.

¹³ Această legătură a fost realizată de către Alexandru Zub, *Memorialistică și istorie*, p. 156 și urm. Vezi și Lucian Boia, *L'historiographie roumaine et l'école des Annales. Quelques interférences*, în „Analele Universității București. Istorie”, 28, 1979, p. 31–40; Pompiliu Teodor, *Gheorghe I. Brătianu și spiritul Analelor. Analogii, sincronisme și convergențe*, în *Confluențe istoriografice*, ed. Victor Spinei, p. 25–46; Alexandru-Florin Platon, *Gh. I. Brătianu et F. Braudel, La mer Noire et La Méditerranée: parallélismes et convergences*, în „Revue des études roumaines”, 17–18, 1993, p. 73–83; Violeta Barbu, *Gheorghe I. Brătianu și noua istorie*, în „Revista istorică”, s.n., XIV, 2003, nr. 5–6, p. 23–29; Alexandru-Florin Platon, *Deux visions apparentées de l'histoire: Fernand Braudel et Gheorghe I. Brătianu*, în *Fernand Braudel, la nouvelle histoire et les Annales en Roumanie. Interférences historiographiques franco-roumaines*, ed. Alexandru-Florin Platon, Toader Nicoară, Cluj-Napoca, 2009, p. 59–85; și Mihai Popa, *Filosofia istoriei la Gh. I. Brătianu. Devenire și sinteză istorică*, București, 2012, p. 218 și urm. În privința cercetărilor lui Brătianu asupra istoriei diplomației, a se vedea Pompiliu Teodor, *Gheorghe Brătianu, istoric al relațiilor internaționale*, în idem, *Istorici români*, p. 92–102.

¹⁴ Aceste amintiri au fost scrise în luna mai a anului 1917. A se vedea Gheorghe I. Brătianu, *Formarea unității românești. Factorii istorici*, în „Arhiva românească”, 5, 1940, p. 43.

¹⁵ Mătușa sa, Sabina Cantacuzino, considera că „Maria Moruzzi a făcut o singură greșală în educația lui: a fost crescut prea mult printre femei, nu a fost trimis la școală (a fost școlit acasă), nu s-a ciocnit de realitățile vieții, caracterul său rămânând moale ca al mamei sale”. Sabina Cantacuzino, *George Brătianu*, în eadem, *Din viața familiei Ion C. Brătianu 1914–1919. Cu un adaos de însemnări 1870–1941*, ed. a III-a, rev., ed. Elisabeta Simion, București, 2014, p. 278. În cadrul familial, Gheorghe I. Brătianu era de obicei numit „George”. Dată fiind sensibilitatea pe care educația de acasă i-a dezvoltat-o, putem regreta faptul că această experiență „greșită” nu a fost împărtășită de mai mulți conducători români.

¹⁶ A se vedea Constantin C. Giurescu, *Amintiri*, ed. Dinu C. Giurescu, București, 2000, p. 91–92. Pentru Ion I.C. Brătianu, a se vedea Anastasie Iordache, *Ion I.C. Brătianu*, București, 1994; Keith Hitchins, *Ionel Brătianu. Romania*, Londra, 2011, care notează că Brătianu „s-a bucurat de compania femeilor, care îl socoteau atrăgător; cu toate acestea, rămâne impresia că aceste relații romantice și, ulterior, familiale erau pe plan secund față de politică” (p. 25).

¹⁷ Gheorghe I. Brătianu, *File rupte din cartea războiului*, p. 17.

Conversația s-a mutat apoi asupra viitorului carierei istorice a mai tânărului Brătianu. Deși în vârstă de abia 18 ani, acesta publicase deja un erudit articol istoric într-unul dintre cele mai prestigioase periodice academice, „Revista istorică” a lui Nicolae Iorga. Este vorba despre *O oaste moldovenească acum trei veacuri (Încercări de studii istorice privitoare la vechile oștiri românești)*, tratând despre răscoala boierească împotriva lui Ștefan Tomșa și despre armata domnitorului¹⁸. Mai mult, Brătianu tocmai se întorsese dintr-o vizită bine-venită la reședința de vară a lui Iorga de la Vălenii de Munte¹⁹. Articolul lui Gheorghe I. Brătianu marca aniversarea a 300 de ani de la răscoala împotriva lui Tomșa. Este în mare parte lipsit de speculații istoriografice, dar conține totuși unele linii de argumentație care merită a fi urmărite²⁰. Secolul al XVII-lea (1601–1716) a fost o „perioadă a tulburărilor” pentru țările române, fiind cuprins între scurta domnie a lui Mihai Viteazul asupra celor trei principate românești și venirea la putere a fanarioților în Moldova și Muntenia, respectiv declinul și înlăturarea stăpânirii otomane din Transilvania. Ritmul în care s-au succedat domnii Moldovei și Munteniei a fost foarte ridicat (peste 65 de schimbări de voievozi în Moldova și 37 în Muntenia, mulți morți în condiții nenaturale)²¹, cauza principală fiind reprezentată atât de eforturile otomane de adaptare a metodelor de control la noile condiții regionale, cât și de diferențierea strategiilor adoptate în Moldova și Muntenia și, respectiv, în Transilvania, date fiind trecerea de la feudal la premodern și instabilitatea economică, socială și demografică. O consecință a

¹⁸ Publicat în „Revista istorică”, II, 1916, nr. 3–6, p. 54–79. Contribuția este datată 14 februarie 1916, cu 11 zile mai înainte de a fi împlinit 18 ani.

¹⁹ A se vedea discursul de recepție la Academia Română din 1943, Nicolae Iorga, *istoric al românilor*, retipărit în Gheorghe I. Brătianu, *Nicolae Iorga (trei cuvântări)*, București, 1944, p. 60.

²⁰ O lucrare inițial inedită a tânărului Brătianu, din septembrie–octombrie 1917, publicată de Stelian Mîndruț și Adrian Andrei Rusu sub titlul Gheorghe I. Brătianu, *Câteva observații generale asupra istoriei românești a veacului de mijloc*, în „Anuarul Institutului de Istorie A. D. Xenopol”, 25, 1988, 1, p. 454–467, prezintă o mai mare predilecție pentru filosofie. Deși nu abordează direct dezbateră realism-idealism, prezintă unele remarci cu privire la importanța celor puțini care nu au dat dovadă de prudență (precum Gaspar Gratiani, Mihai Viteazul și Ioan cel Cumplit), „care ne-au dat zile strălucitoare, zile mărețe în istoria trecutului, ce ne alină în ceasurile dureroase din prezent”. Aceste „spirite aventuroase” sunt la fel de importante pentru o civilizație ca și majoritatea precaută (p. 454–455). Este un eseu extrem de bine scris (din păcate cele 75 de note de subsol ale studiului lipsesc), care recunoaște caracterul tranzitoriu al istoriografiei românești din epocă și insistă asupra necesității cercetării istorice de a trece dincolo de simpla expunere a faptelor pentru a le descoperi semnificația (p. 453–454). Este interesant faptul că, dată fiind importanța operei sale privitoare la originea statelor românești, deși este un post-romantic, acesta a crezut de la început că legendele istorice și miturile au un substrat real (p. 458). Unul dintre principalele scopuri ale acestui eseu este acela de a explica diferențele sociale, economice și politice dintre Moldova și Muntenia, într-o manieră atentă și minuțioasă. El observă că, adesea, istoricii „înțeleg trecutul” în termenii prezentului, ceea ce poate conduce doar la „căutarea dovezilor pentru idei preconcepute”, și subliniază necesitatea obiectivității în căutarea adevărului, de la care „niciun motiv fie el patriotic, religios sau chiar moral” nu poate justifica abaterea (p. 466). Într-adevăr, convingerea sa era că o țară se slujește cel mai bine prin „imparțialitate deplină” (p. 466–467).

²¹ *Istoria României în date*, ed. Dinu C. Giurescu, ed. a II-a, rev. și adăugită, București, 2007, p. 915–918.

acestei schimbări a fost reprezentată de transformarea Moldovei și Munteniei într-un „Byzance après Byzance”²² sub influență greco-levantină, spre deosebire de consolidarea autonomiei interne a Transilvaniei sub influența calvinismului și a Contrareformei, după ce reînnoita și – în cele din urmă – eșuata ofensivă otomană în Europa s-a încheiat cu înfrângerea din fața Vienei în 1683, retragerea la nord de Dunăre și tratatul de la Karlowitz din 1699²³.

Secolul al XVII-lea a adus în Moldova un vârtej al celor mai rele manifestări ale politicii: comploturi dinastice; fratricide; luări de ostatici; principii aventurieri, legitimi sau ilegiti; demagogie și corupție pe scară largă; războaie de clasă; tirani avizi de putere, violenți și cruzi fără măsură; armate de mercenari; trădări frecvente și războaie civile; decapitări, spânzurări, trageri în țeapă și lichidarea adversarilor, inclusiv ororile săvârșite asupra soțiilor și copiilor nobililor dizgrățiați. Pe scurt, domnea o atmosferă demnă de *Urzeala tronurilor*, în timp ce puterile învecinate – polonezii, rușii, austriecii, ungurii și turcii – dădeau târcoale precum vulturii, așteptând să se repeadă pentru a da lovitura de grație. Situația putea fi bine ilustrată de proverbul românesc: „Schimbarea stăpânilor, bucuria nebunilor”²⁴. Până în 1615, în urma unui an de lupte înverșunate, ciocniri sângeroase, nenumărate invazii, țara „a fost mistuită în flăcările războiului, iar Iași și toată țara Moldovei au fost devastate cu totul, locuitorii căutându-și scăparea în munți”²⁵.

Gheorghe I. Brătianu atrăgea atenția că studiul secolului al XVII-lea era util mai ales „în vremuri de război precum cele pe care le trăim”, dat fiind că în ambele perioade conflictele sociale și politice „divizaseră țara în două”²⁶. Mai mult, el realiza o paralelă de rău augur între fuga principilor munteni în Moldova, „scăpând ca prin minune”, și retragerea dezorganizată a guvernului român în Moldova, după înfrângerea din 1916²⁷. Domnitorul Ștefan Tomșa al II-lea (1611–1615; 1621–1622) era un aventurier ale cărui „origini erau departe de a fi explicate”²⁸, iubitor de băutură,

²² Celebra lucrare a lui Nicolae Iorga, *Byzance après Byzance. Continuation de l'Histoire de la vie byzantine*, București, 1935, a consacrat această frază-concept.

²³ Cu privire la toate acestea, a se vedea Constantin C. Giurescu, *Istoria românilor*, vol. III, pt. 1, *Dela moartea lui Mihai Viteazul, până la sfârșitul epocii fanariote (1601–1821)*, ed. a II-a, rev. și adăugită, București, 1944; câteva studii retipărite în P.P. Panaitescu, *Interpretări românești. Studii de istorie economică și socială*, București, 1947; Andrei Pippidi, *Tradiția politică bizantină în țările române în secolele XVI–XVII*, ed. rev. și adăugită, București, 2001; și Pompiliu Teodor, *Monarhia feudală (1601–1716)*, în Mihai Bărbulescu, Dennis Deletant, Keith Hitchins, Șerban Papacostea, Pompiliu Teodor, *Istoria României*, ed. rev. și adăugită, București, 2014, p. 196–230.

²⁴ Gheorghe I. Brătianu, *Ștefan Tomșa*, p. 77. Aparent Brătianu a uitat această lecție până în 1943, când, într-o prelegere publică, el a comparat – în aplauzele auditoriului – „schimbarea de domnie” din 1940 cu înlăturarea din 1540 a lui Ștefan Lăcustă; idem, *Problema trecutului românesc*, București, 1943, p. 20–21.

²⁵ Idem, *Ștefan Tomșa*, p. 66.

²⁶ *Ibidem*, p. 54.

²⁷ *Ibidem*, p. 55.

²⁸ *Ibidem*, 1916, p. 56.

folosindu-se de lupta de clasă pentru a se impune în fața nobilimii moldovene²⁹, un om înnebunit de putere, „care și-a tratat prietenii la fel de rău ca pe dușmani”³⁰, întrebuițând mita și banii pentru a dobândi sprijin, o strategie care a funcționat pe termen scurt, dar s-a dovedit falimentară în perspectivă³¹. Cu toate acestea, Brătianu admitea că Tomșa „a înțeles că în circumstanțe neobișnuite trebuiau luate măsuri excepționale”³². În sfârșit, printr-o altă comparație între secolul al XVII-lea și anul 1916, Brătianu arăta că se putea crea o imagine a forțelor de strânsură ale lui Tomșa prin compararea cu garnizoanele României din epocă conduse de ofițeri de rezervă aflați în fruntea unor scutiți de serviciul militar îmbrăcați în haine civile³³.

Brătianu observa contraproductivitatea strategiei alese de nobilime împotriva lui Ștefan Tomșa, caracterizată de inactivitate și echivocuri, fapt care i-a permis acestuia să-și refacă de mai multe ori forțele. „Fiecare zi pierdută a constituit pentru ei o înfrângere”³⁴. Boierii moldoveni par să fi urmat exemplul neinspirat al corespondenților lor polonezi, sprijinind crearea unei societăți în care „paradisul aparținea nobililor ..., iar iadul țăranimii”³⁵. Aceasta a fost cauza „jalnicei tragedii pe care Moldova a trebuit să o îndure”³⁶, din care rezulta „dureroasa stare de declin a Moldovei și armatei sale la un secol de la moartea lui Ștefan cel Mare și Sfânt”³⁷.

Dialogul dintre tată și fiu s-a oprit apoi asupra proiectului unui alt studiu istoric la care lucra tânărul Brătianu, referitor la politica externă a voievozilor români în Evul Mediu. Această discuție cu tatăl său i-a rămas, precum spunea, „întipărită în minte aproape neschimbată”³⁸. În cadrul studiului, tânărul istoric îl critica pe voievodul muntean Mihai Viteazul, punând sub semnul întrebării statutul acestuia de simbol al unității românești, consfințit de Nicolae Bălcescu prin opera sa neterminată, cu caracter mitizant, *Istoria românilor supt Mihai Vodă Viteazul*, publicată postum pentru Academia Română de către Alexandru Odobescu, în 1878, și retipărită ulterior în numeroase ediții³⁹. Dimpotrivă, Brătianu considera că „generația nouă dorea Ardealul,

²⁹ *Ibidem*, p. 57–58. Există unele dovezi care susțin simpatia sa sinceră față de clasele de jos, p. 58.

³⁰ *Ibidem*, p. 59.

³¹ *Ibidem*, p. 62–63, 67 și urm.

³² *Ibidem*, p. 72.

³³ *Ibidem*.

³⁴ *Ibidem*, p. 63.

³⁵ *Ibidem*, p. 79.

³⁶ *Ibidem*, p. 66.

³⁷ *Ibidem*, p. 79.

³⁸ Idem, *File rupte din cartea războiului*, 1934, p. 18. Giurescu arată în memoriile sale că Gheorghe I. Brătianu îi relatase și lui, aproape textual, acest episod în 1931. A se vedea Constantin C. Giurescu, *Amintiri*, p. 92. Studiul în cauză nu a mai fost publicat.

³⁹ Cu privire la Mihai și mit, a se vedea Lucian Boia, *History and Myth in Romanian Consciousness*, Budapesta, 2001, p. 39 și urm.; pentru o viziune diametral opusă, Ioan-Aurel Pop, *Istoria, adevărul și miturile*, ed. a III-a, Cluj-Napoca, 2018, p. 72 și urm. Mitizarea atât a lui Ștefan cel Mare, cât și a lui Mihai Viteazul a fost consfințită prin lucrările devenite clasice ale lui Nicolae Iorga, *Istoria lui Mihai Viteazul pentru poporul românesc*, București, 1901 și *Istoria lui Ștefan cel Mare povestită neamului românesc*, București, 1904.

nu pe temeiul unor drepturi istorice, nu pentru că un mare voievod român cârmuise doi ani în Alba Iulia, ci pentru că, timp de zece veacuri, stăruise, sub jugul străin, o populație românească asuprită⁴⁰. Interesant este faptul că poziția lui Gheorghe I. Brătianu în această chestiune era justificată de ceea ce am putea numi considerații etice, nu de argumente istorice.

Seniorul Brătianu (care era la rândul său pasionat de istorie) a consimțit că românii din acea perioadă nu aveau „un sentiment național” – inexistent în toate statele medievale –, dar a susținut că „valoarea lui Mihai Viteazul ca simbol al întregirii neamului rămâne întreagă. De câte ori ne gândim la Ardeal, ne gândim la dânsul, el e, de fapt, întâia confirmare reală a drepturilor noastre asupra acestei țări.”⁴¹ Astfel, el utiliza același argument etic pentru a-i replica fiului său.

Ionel Brătianu a continuat discuția, analizând contrastul dintre voievodul muntean Mihai Viteazul și domnitorul moldovean Ștefan cel Mare: „Vezi, tu ai dat preferință politiciii de conservare și de oportunism a lui Ștefan cel Mare și a altor voievozi⁴². Desigur că acest oportunism e bun la timpul său, dar adu-ți aminte că nu trebuie să confunzi mijloacele cu scopul. Oportunismul în politică e de multe ori un mijloc foarte bun, nu e însă decât un mijloc. Peste oscilațiile unei politici oportuniste, trebuie să mai fie încă ceva, mai înalt, mai nobil, trebuie un scop, un ideal. Nu trebuie să exagerăm nici într-un sens, nici în altul. Nu uita vorba lui Talleyrand: «surtout pas de zèle».”⁴³

Tânărul Brătianu a răspuns: „Îți repet (...) că n-am vorbit despre oportunism în general. Am spus numai că a fost folositor lui Ștefan cel Mare, în vremea lui, și că părăsirea lui de către Mihai a adus, poate, dezastrul acestuia (...).” Tatăl său l-a întrerupt: „Ai condamnat pe Mihai Viteazul pentru că n-a reușit. Crezi că o acțiune trebuie judecată numai după rezultatele ei imediate?” I-a arătat că Revoluția română de la 1848 a fost aproape o „catastrofă”, din care tatăl său (bunicul lui Gheorghe, Ion C. Brătianu) și alții ridicaseră o nouă Românie după 1859⁴⁴. I-a dat ca exemplu cazurile Prusiei și Italiei în secolul al XIX-lea: „Înainte de Sadowa și de Sedan, au fost Jena and Olmütz. Dar Italia e un exemplu și mai potrivit; adu-ți aminte că Piemontul în '48–9 a fost zdrobit la Novara, că revoluția din Italia a fost înăbușită. Dar toate aceste înfrângeri au pregătit renașterea Italiei de la 1859, a Italiei lui Victor Emanuel și Cavour. Dar nu e nevoie să ne ducem așa departe: în războiul de astăzi, dacă înving Alianții – adică nu, când vor învinge Alianții, căci aceasta e sigur –, situația Serbiei, care a fost zdrobită, va fi mult mai bună decât a Greciei, care a rămas neutră. Noi putem spune că Mihai ne-a deschis calea, că a fost un premergător

⁴⁰ Gheorghe I. Brătianu, *File rupte din cartea războiului*, p. 18.

⁴¹ *Ibidem*, p. 18–19.

⁴² A se observa contrastul dintre munteanul Ionel Brătianu și fiul său, crescut în Moldova. Putem considera că moldovenii aveau tendința de a fi mai realiști și supuși decât verii lor munteni.

⁴³ Gheorghe I. Brătianu, *File rupte din cartea războiului*, p. 19. Răspunsul este cu atât mai interesant dată fiind reputația lui Ion I.C. Brătianu de intrigant și sfaror politic.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 19–20.

și un pregătitor al zilelor de astăzi (...). Și pe urmă zici că erau în politica noastră două curente: unul de smerenie⁴⁵ și altul de ridicare.”⁴⁶

El și-a continuat argumentarea arătând că românii se săturaseră de politica lor tradițională de supunere după 1848: „Dar cu astfel de idei n-am fi ajuns acolo unde suntem acum; era nevoie de Revoluția de la 1848 ca să le schimbe. De ce pilda și chipul lui Mihai Viteazul sunt mult mai vii astăzi în poporul nostru decât chiar figura lui Ștefan cel Mare? Fiindcă a dat o formă reală aspirațiilor noastre. Și noi ne putem găsi în astfel de împrejurări: nu știu cum se va desfășura războiul, putem să fim învingători, putem avea soarta Serbiei, dar vom fi confirmat, în mod imprescriptibil, drepturile noastre asupra pământului nostru. (...) Vezi, momentul de față este hotărâtor. Dacă se încheie pacea fără noi, vom fi zdrobiți între o Ungarie mare și o Bulgarie mare. Trebuie să văd lumea ce voim și pentru ce voim.”⁴⁷

Parafrazând cuvintele personajului fictiv de film, Howard Beale, „profetul nebun al undelor”, în 1916 Ionel Brătianu și românii erau „furioși ca naiba și nu mai suportau”.

Să rezumăm într-un tabel dialogul de mai sus:

Ștefan cel Mare	Mihai Viteazul
Adept al compromisului	Intransigent
Realist	Idealist
Oportunist	Zelos
Înclinat spre autoprotejare	Înclinat spre autoafirmare
Supus	Îndrăzneț
Prudent (virtute cardinală)	Exasperat
Obiective pe termen scurt (politică de supraviețuire)	Obiective pe termen lung

Evident, aceste trăsături pot fi pozitive sau negative. O persoană intransigentă îl poate percepe ca trădător pe un adept al compromisului. O persoană conservatoare poate percepe tipul intransigent în maniera diletantului impulsiv condamnat de Emerson: „O constanță stupidă este demonul minților mici, adorat de oamenii de

⁴⁵ Aici se face o referire indirectă la ceea ce poate fi numită atitudinea mioritică fatalistă și paradoxală de resemnare senină în fața destinului, a trestiei care se încovoie în fața furtunii, poate pentru a se ridica din nou altcândva. Cu privire la *Miorița*, a se vedea Lucian Blaga, *Spațiul mioritic*, carte publicată pentru prima oară la București în 1936, iar apoi ca parte a II-a din *Trilogia culturii*, București, 1944; *Miorița. An Icon of Romanian Culture*, ed. Ernest H. Latham Jr., Iași, 1999. *Nota bene*: ciobanul din *Miorița* este moldovean.

⁴⁶ Gheorghe I. Brătianu, *File rupte din cartea războiului*, p. 20–21.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 21. Pe de altă parte, în 1919, Ionel Brătianu îl socotea pe Ștefan cel Mare drept „apărător al lumii civilizate” și un conducător al „luptei creștinătății împotriva turcilor”, datorită căruia „nu numai că România a scăpat de cucerirea păgână, dar și Europa însăși a evitat o astfel de soartă”. Citat în: Gheorghe I. Brătianu, *Acțiunea politică și militară a României în 1919 în lumina corespondenței diplomatice a lui Ion I.C. Brătianu*, București, 1939; ed. a II-a, rev. și adăugită, București, 1940, p. 133–134. Cartea a fost retipărită, cu o prefață de Șerban Papacostea, la București, în 2001; idem, *Destinul românesc*, în idem, *Cuvinte către români. Zece conferințe și prelegeri*, București, 1942, p. 127, o prelegere susținută la 31 martie 1941. Prefața acestui volum este datată decembrie 1941.

stat, filosofii și clericii mărunți.”⁴⁸ Pentru unul, oportunismul este o virtute; pentru altul, este un viciu. Pentru tipul idealist, realistul este machiavelic; pentru realist, idealistul este naiv în cel mai bun caz și lipsit de inteligență în cel mai rău.

III. REALISM *VERSUS* IDEALISM

În ceea ce privește viziunea globală a lui Gheorghe I. Brătianu, dezbateră dntre realism (supunere/oportunism/conservare/compromis), reprezentat de domnitorul moldovean Ștefan cel Mare (1457–1504), și idealism (intransigență/fapte curajoase/afirmare/urmărirea unor scopuri nobile, dar adesea donquijotești), ilustrat de voievodul muntean Mihai Viteazul (1593–1600), a devenit un punct de reper pentru restul vieții și activității acestuia și necesită o analiză detaliată. Mai mult, trebuie subliniat faptul că tradiția românească a istoricului militant este un produs al paradoxului format din succesiunea stadiilor realiste/idealiste⁴⁹.

Dihotomia compromis/intransigență a rămas în atenția tânărului Brătianu în decursul anilor 1920, în ciuda activității sale academice și politice intense. În luna mai a anului 1928, acesta a fost invitat de către Institutul Social Român să susțină o prelegere pe tema *Politica culturii*⁵⁰. Articolul său, *Observații asupra culturii europene*, reprezintă o încercare de a defini „Europa” contemporană. Aceasta s-a dovedit a fi problematică din punct de vedere geografic, dată fiind reducerea granițelor răsăritene la frontiera vestică a URSS-ului, care nu mai făcea în mod cert parte din „Europa”. De asemenea, și contrastul tradițional dintre Orient și Occident părea să se estompeze, dat fiind că unii erau adepții dictonului *Ex Oriente lux*, în timp ce alții, precum Spengler, erau preocupați de moartea Apusului. Aceste confuzii erau provocate într-o bună măsură de spectacolul respingător al războiului, cumulat cu afirmarea principiului național⁵¹. Un rol vital în dezvoltarea acestuia din urmă l-a avut Napoleon al III-lea, un promotor al principiului naționalității, care a schimbat fața Europei prin unificările Germaniei și Italiei⁵².

⁴⁸ Ralph Waldo Emerson, *Self-Reliance* (1841): „A foolish consistency is the hobgoblin of little minds, adored by little statesmen and philosophers and divines.”

⁴⁹ A se vedea lucrarea mea, *The Historian as a Political Force in Central Europe: R.W. Seton-Watson's 1922 Inaugural Address*, în *Slujind-o pe Clio. In honorem Dumitru Vitcu*, ed. Mihai Iacobescu, Gheorghe Cliveti, Dinu Bălan, Iași, 2010, p. 321–334; *Silviu Dragomir. The Historian-Militant and the Revue de Transilvanie*, în *Călător prin istorie. Omagiu profesorului Liviu Maior la împlinirea vârstei de 70 de ani*, ed. Ioan-Aurel Pop, Ioan Bolovan, Cluj-Napoca, 2010, p. 261–276. A se vedea și Alexandru Zub, *Adevăr și militantism și Vocația militantă a istoricului*, în idem, *Biruit-au gândul (note despre istorismul românesc)*, Iași, 1983, p. 26–34, 253–255.

⁵⁰ Gheorghe I. Brătianu, *Observații asupra culturii europene*, în *Politica culturii*, ed. Nicolae Iorga et al., București, 1931, p. 15–20. Prelegerea a fost susținută în data de 9 mai 1928.

⁵¹ *Ibidem*, p. 15–16.

⁵² Câțiva ani mai târziu, Brătianu a dedicat un întreg volum interesantei politici personale și străine secrete a lui Napoleon al III-lea: Gheorghe I. Brătianu, *Napoléon III et les nationalités*, Paris/Bucarest, 1934. Aici Brătianu s-a arătat mai binevoitor față de împăratul „bine intenționat”, care însă nu a înțeles unde vor conduce politicile sale. În definitiv, Napoleon al III-lea a fost un intrigant, care nu a avut curajul să meargă până la capăt. De aici reiese impresia că Gheorghe I. Brătianu nu l-a simpatizat prea tare, deși Napoleon al III-lea poate fi considerat un idealist.

Religia, care constituise vreme de milenii un factor unificator, fusese scindată de către Reformă și contestată de către umanism, care crease însă unele trăsături comune la Paris, Berlin, Stockholm și Sankt Petersburg. Teoria „progresului” material – și de altă natură – inevitabil și Revoluția Industrială transformaseră societatea, dar punerea tehnicii pe primul plan nu dusesese decât la o „banală standardizare” a culturii și la militarizarea politicii interne. În cele din urmă, „realismul” a triumfat asupra idealismului, fie sub forma materialismului istoric de factură marxistă, fie prin recurgerea tradițională la machiavelism. „Astăzi, avocații rațiunii de stat resping scrupulele inutile și aderă la faimoasa zicală potrivit căreia «tratatele nu sunt altceva decât petece de hârtie».”⁵³ Suntem martorii unei „trădări a intelectualilor, care abandonează calea idealurilor pentru triumful căii practice”⁵⁴, Sparta a înlocuit Atena, Nietzsche și Treitschke i-au luat locul lui Ranke, idealismul este persiflat ca prostie și oportunismul politic este ridicat în slăvi. „Realismul” a devenit un principiu absolut: Sorel își învățase toți discipolii – fie ei de dreapta sau de stânga – bine⁵⁵.

Europa postbelică „a proclamat realismul ca principiu suprem, iar djinul a fost scos afară din sticlă de către ucenicii vrăjitorului”⁵⁶. Rezultatul este incert: literatura clasică, religia și umanismul au fiecare un rol în realizarea acestei misiuni, dar pe lângă aceasta este necesară o renaștere internă, personală. „Europa nu poate triumfa în cuget și în spirit până când fiecare dintre noi nu se auto-depășește.”⁵⁷ O abordare destul de idealistă.

În cadrul acestui studiu, Brătianu prezintă o serie de diade, deși oferă doar puține soluții.

Occident	Orient
Civilizația apuseană	<i>Ex Oriente lux</i>
Idealism	Realism/oportunism
Religie	Materialism
Scrupule morale	<i>Raison d'État</i> (rațiunea de stat)
Sanctitatea tratatelor	Bucăți de hârtie
Tradiție	Trădarea cărturarilor (Benda)
Idealuri	Spirit practic
Rațiune	Violență (Sorel)
Atena	Sparta

⁵³ Idem, *Observații asupra culturii europene*, p. 18.

⁵⁴ A se vedea Julien Benda, *Trădarea cărturarilor*, trad. Gabriela Creția, București, 1993. Teza lui Benda susține că misiunea intelectualilor este de a pune erudiția înaintea statului și a națiunii, de a critica constructiv și obiectiv morala și ethos-ul conducătorilor societății. În viziunea lui Benda, istoricii militanți și intelectualii activiști ajung de regulă să își trădeze misiunea.

⁵⁵ Gheorghe I. Brătianu, *Observații asupra culturii europene*, p. 18–19.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 20.

⁵⁷ *Ibidem*. Tot acum, în perioada 1927–1928, Brătianu a publicat un studiu amplu, intitulat *Criza ideii de progres*, în „Minerva”, I, 1927 și II, 1928, p. 38–63, pe care nu am reușit să îl consult. Și acesta a fost publicat în extras.

În concluzie, Europa are nevoie de o renaștere ..., care în viziunea din 1928 a lui Brătianu trebuia să înceapă cu renașterea individuală.

Studiul acesta a fost urmat, în august 1928, de o prelegere privitoare la relațiile ruso-române din timpul Războiului ruso-româno-turc din 1877–1878, pe care a susținut-o la cel de-al Șaselea Congres Internațional de Științe Istorice de la Oslo, Norvegia⁵⁸. Prelegerea a abordat direct problema realism/idealism. Episodul respectiv, când rușii și-au încălcat angajamentele privitoare la integritatea teritorială a României pentru a anexa cele trei județe neînsemnate din sudul Basarabiei⁵⁹, a înveninat relațiile dintre cele două țări în decursul secolului următor, i-a determinat pe români să adere la Tripla Alianță și a devenit un puternic element „imponderabil” în diplomația românească ulterioară⁶⁰. Comportamentul arogant al rușilor față de tânărul principat al României nu a făcut decât să-i întărească în hotărârile lor pe conducătorii acestuia, inclusiv Ion C. Brătianu, Mihail Kogălniceanu și principele Carol⁶¹. Deși atât prim-ministrul Ion C. Brătianu, cât și ministrul de Externe, Mihail Kogălniceanu, au rezistat cu tenacitate pretențiilor ruse, doar cel dintâi s-a dovedit „intransigent” până la capăt, în timp ce al doilea a dovedit o mai mare înclinație spre concesii⁶². Cu toate acestea, Gheorghe I. Brătianu nota următoarele: „Nu este cazul să decid dacă urmarea evenimentelor a dat dreptate «realismului» unuia sau «romantismului» celuilalt sau dacă faptul de a fi evitat cu orice preț o renunțare formală la această parte a Basarabiei nu a adus servicii politicii românești în alte circumstanțe.”⁶³ Concluzia sa este cu atât mai uimitoare dacă luăm în considerare

⁵⁸ Publicată ulterior sub titlul: Gheorghe I. Brătianu, *Le problème des frontières russo-roumaines pendant la guerre de 1877–1878 et au Congrès de Berlin*, Bucarest, 1928. A se vedea Lucian Nastasă, *Gh. I. Brătianu la congrese internaționale de istorie*, p. 739.

⁵⁹ Puerila justificare prezentată de către ruși era că garantarea granițelor României la care se angajaseră nu includea propriile lor revendicări! Gheorghe I. Brătianu, *Le problème des frontières russo-roumaines*, p. 28.

⁶⁰ *Ibidem*, p. 35–37. „Retrocedarea celor trei județe ale Basarabiei meridionale nu avea pentru imperiu altă valoare decât satisfacerea amorului propriu” (p. 35). Altundeva, potrivit observațiilor unor diplomați români: „Rusia, care tocmai cedase Statelor Unite imensele bogății ale Alaskăi pentru câteva milioane de dolari, nu putea renunța la 9 sau 10.000 de verste pătrate ale Basarabiei sudice” (p. 25). Brătianu găsea amuzant faptul că istoricul sovietic E.A. Adamov scrisese mai multe articole în sprijinul pretențiilor Rusiei țariste (p. 41). Concluzia este notată ironic de către Gheorghe I. Brătianu, în alt context: „Înțelegerile dintre marile puteri nu sunt niciodată favorabile țărilor mici”, în studiul său *Moldova*, în Gheorghe I. Brătianu, *Cuvinte către români*, 1942, p. 183.

⁶¹ Idem, *Le problème des frontières russo-roumaines*, p. 11 și urm., 17, 19 și urm.

⁶² *Ibidem*, p. 23–24, citează expresia lui Kogălniceanu, potrivit căruia politica este precum un joc de cărți. Citatul original este următorul: „Indivizii pot, uneori, să găsească folos în duplicitate. Oamenii se duc, dar popoarele rămân. Politica este precum jocul de whist; ceea ce unul câștigă, altul pierde, iar cel care a pierdut aspiră la revanșă. Iată ce uită adeseori oamenii de stat care conduc popoarele.” *Actes et documents extraits de la correspondance diplomatique de Michel Kogalniceanu relatifs à la Guerre de l'Indépendance roumaine 1877–1878*, ed. Vasile M. Kogălniceanu, vol. I, fasc. I, Bucarest, 1893, p. 10.

⁶³ Gheorghe I. Brătianu, *Le problème des frontières russo-roumaines*, p. 35. Iorga, care participase de asemenea la congres, nota în *Memoriile sale (Agonia regală și regența)*, vol. V, București, 1932, p. 298, că fusese nevoit să îl corecteze pe Brătianu, arătându-i că I.C. Brătianu și Kogălniceanu urmaseră în fapt aceeași politică. Cu toate acestea, în cea de-a doua ediție a lucrării *Politica externă a lui Carol I. Lecții ținute la Universitatea din București*, București, 1923, p. 314 – lucrare a cărei primă

că vorbea despre un episod mai degrabă amar pentru familia sa, cât și pentru istoria României în ansamblu.

Contrastul era următorul:

Mihail Kogălniceanu	Ion C. Brătianu
Concesiv	Intransigent
Realism pragmatic	Idealism romantic
Romantism german	Romantism francez
Diplomație	Radicalism
Pace/ameliorator	Război/agresiv

În 1932, Gheorghe I. Brătianu a publicat un articol intitulat *Intransigență și transacție în politica externă a României*⁶⁴. În această apologie a faptelor tatălui său din 1919⁶⁵, el susținea că intransigența și compromisul reprezintă cele două atitudini constante ale diplomației românești, care ofereau un element de continuitate în politica externă⁶⁶. Cele două studii de caz erau reprezentate de Congresul de la Berlin (1878) – unde a revenit la contrastul dintre Mihail Kogălniceanu, ca adept al compromisului, și Ion C. Brătianu, ca prototip al intransigenței – și de Versailles (1919), unde Take Ionescu era adeptul compromisului și Ionel Brătianu – al intransigenței. Potrivit viziunii sale, chiar și atunci când intransigența nu oferă rezultate imediate, ea păstrează totuși fundamentul moral pentru viitoarele confruntări⁶⁷.

ediție este citată de Brătianu la p. 35 –, Iorga este ceva mai nuanțat: „Kogălniceanu și Brătianu nu reprezentau tocmai aceeași politică. Absolut ireductibil era Ion Brătianu și, mai ales, Rosetti, în radicalism, în idealismul concepției absolute pe care-și făcea despre cerințele vieții de Stat. Erau romantici. Și Kogălniceanu era romantic; numai cât ei erau romantici în sensul francez, metafizic, pe când romantismul lui Kogălniceanu avea elementele organice ale romantismului german din aceeași vreme ..., ceilalți însă ... au fost ireductibili până la sfârșit, împotriva lui Kogălniceanu, împotriva Prințului, împotriva Europei, împotriva oricui.” În cele din urmă, Iorga concluzionează: „dar oare diplomații nu erau convingeți de dreptul nostru absolut? Desigur că da. Însă de multe ori trebuie să ai și puțința de a-ți ascunde, de a-ți rezerva jignirile.”

⁶⁴ Gheorghe I. Brătianu, *Intransigență și transacție în politica externă a României*, în „Ideea liberală”, decembrie 1932, nr. 1, retipărit în Gheorghe I. Brătianu, *Problemele politicii noastre externe*, București, 1934, p. 11–35. Cartea este dedicată „Memoriei lui I.C. Brătianu și Ion I.C. Brătianu, care au făurit politica externă a României impunând independența și demnitatea”, p. 3.

⁶⁵ Câțiva ani mai târziu, în 1939, a publicat o altă apologie a intransigenței tatălui său: *Acțiunea politică și militară a României în 1919 în lumina corespondenței diplomatice a lui Ion I.C. Brătianu*, pentru care vezi nota 47.

⁶⁶ Idem, *Intransigență și transacție*, 1934, p. 16–17.

⁶⁷ *Ibidem*, p. 23, citându-l pe Ionel Brătianu în 1927. Un an mai târziu, în 1935, i-a făcut o prezentare în mare parte favorabilă lui Kogălniceanu la Radiodifuziunea Română (idem, *Opera istorică a lui Mihail Kogălniceanu*, tipărită în idem, *Mihail Kogălniceanu. Ciclu de conferințe ținute la Radio București în februarie 1935*, București, 1936, retipărită în idem, *Studii și articole de istorie*, p. 379–382). Până în 1943, își schimbase opinia despre Kogălniceanu, percependu-l drept intransigent în chestiunea „misiunii noastre naționale” și adept al compromisului sau prudent în alte chestiuni mai puțin importante. A se vedea idem, *M. Kogălniceanu*, București, 1944, p. 40–45. În privința carierei radiofonice a lui Brătianu, a se vedea Eugen Denize, *Gheorghe I. Brătianu la microfonul Radiodifuziunii Române*, în „Revista istorică”, s.n., XIV, 2003, nr. 5–6, p. 51–57.

Citând declarațiile din 1916 ale tatălui său privitoare la oportunism în politică, Brătianu concluziona: „Prin aceste cuvinte a impus, dincolo de circumstanțele trecătoare, o direcție politică la nivelul principiilor invariabile în conducerea statului. Oricare ar fi vicisitudinile diplomatice ..., direcțiile trasate de trecutul nostru rămân neschimbate: nu putem semna, din complacență, în situația actuală, nici cu adversari și nici cu prieteni un act care ar pune sub semnul întrebării dreptul nostru nezdruccinat asupra tuturor hotarelor României unite.”⁶⁸

În cele din urmă, câștigurile din perioada 1859–1919, care au făcut ca românii, mai înainte un popor oprimat, aflat la cheremul marilor puteri imperiale, să dobândească unul dintre cele mai mari state din Europa de după Primul Război Mondial, s-au datorat, de asemenea, intransigenței, o intransigență care a devenit parte din „patrimoniul moral” al României⁶⁹ și a constituit un element important al filosofiei personale a lui Gheorghe I. Brătianu în raționamentele sale privitoare la diplomație și istorie. Pe scurt:

Mihail Kogălniceanu	Ion C. Brătianu
Take Ionescu	Ion I.C. Brătianu
Compromis	Intransigență
Ambele reprezintă „constante” în diplomația românească.	Alternanța celor două oferă „continuitate” în politica externă a României. Uneori este nevoie de ambele.
Este importantă evitarea concesiilor care, pe termen lung, ar compromite viitorul.	Problema rezidă în realizarea distincției dintre chestiunile legate de „misiunea națională” și cele mai puțin importante.

În 1936, Brătianu a dezvoltat această argumentare în cadrul unei prelegeri susținute la Universitatea din Berlin, despre *Bismarck și Ion C. Brătianu*, în cadrul căreia l-a descris pe bunicul său ca „o combinație fericită de idealism și entuziasm revoluționar cu realism și echilibrul unui om responsabil”⁷⁰. A continuat arătând că

⁶⁸ Gheorghe I. Brătianu, *Intransigență și transacție*, 1934, p. 34–35. Aici se referă la negocierile purtate de Nicolae Titulescu cu Uniunea Sovietică, pe care le dezaproba vehement.

⁶⁹ *Ibidem*, p. 34–35. Pentru o dezbateră privitoare la preocupările lui Brătianu legate de problemele unității românești și integrității teritoriale, a se vedea Ovidiu Ghitta, *Gh. I. Brătianu, istoric al unității românești*, în *Incursiuni în opera istorică a lui Gheorghe I. Brătianu*, ed. Pompiliu Teodor, Radu Mârza, p. 15–25; Petre Otu, *Pentru salvarea integrității României*, în Petre Otu, Aurel Pentelescu, *op. cit.*, p. 16–47, referitor la eforturile lui Brătianu de a promova o apropiere româno-germană, ca singură opțiune a României în fața amenințării reprezentate de URSS și revizionismul maghiar; Gabriela Gruber, *Acțiuni desfășurate de Gh. Brătianu în domeniul politicii externe a României (1938–1944)*, în „Anuarul Institutului de Cercetări Socio-Umane. Sibiu”, 13–14, 2006–2007, p. 69–92. Pentru ostilitatea instinctivă a lui Brătianu față de Uniunea Sovietică, a se vedea lucrarea lui *La Roumanie et l'URSS*, București, 1936.

⁷⁰ Prelegerea a fost publicată ulterior: Gheorghe I. Brătianu, *Bismarck și Ion C. Brătianu*, în „Revista istorică română”, 5–6, 1936, p. 86. La p. 91 este menționat „sensul înăscut al realității” al lui Ion C. Brătianu. Prelegerea, susținută în cadrul Seminarului de Limbi Romanice al lui Emil Gamillscheg de la Universitatea din Berlin, a fost percepută ca un efort antirusesc și s-a bucurat de prezența a numeroși diplomați germani. A se vedea scrisoarea lui André François-Poncet, ambasadorul

„realismul și puternicul patriotism” ale lui Ion C. Brătianu l-au ajutat, din punct de vedere practic, să încheie alianța din 1883 cu Germania și Austro-Ungaria, dar – din punctul de vedere al idealismului – „fără a abandona sau compromite nimic din cele necesare asigurării siguranței, demnității și aspirațiilor viitoare ale României”⁷¹. Concluzia era că, în cazul României Mari din anul 1936, țara „are nevoie să păstreze o atitudine defensivă și conservatoare”, adică o atitudine realistă și prudentă, mai ales date fiind interesele și misiunea pe care istoria și geografia i le determinaseră⁷². În viziunea lui Brătianu aceasta însemna, deloc întâmplător, că relațiile româno-germane trebuiau „să ia în calcul mai mult ca oricând factorii permanenți și naționali ai politicii lor. Unul dintre acești factori care și-au păstrat importanța ... este Rusia”⁷³ (sentimentul său înăscut despre pericolul reprezentat de Rusia pentru România, exprimat limpede aici, i se va dovedi fatal după preluarea puterii de către comuniști, în 1948)⁷⁴.

francez la Berlin, către Flandin, ministrul Afacerilor Externe, trimisă de la Paris, pe 25 ianuarie 1936, publicată în Victor Spinei, *Reprezentanți de seamă*, p. 258–259. În 1941, Brătianu a arătat, într-o expunere destul de amplă, că „realismul” lui I.C. Brătianu a presupus și abandonarea principiilor „republicane”, la care aderase de-a lungul vieții pentru a susține monarhia română. Gheorghe I. Brătianu, *Zece Mai 1941*, în idem, *Cuvinte către români*, 1942, p. 136–137.

⁷¹ Gheorghe I. Brătianu, *Bismarck și Ion C. Brătianu*, p. 102.

⁷² *Ibidem*, p. 103. Cu privire la Brătianu și „misiunea istorică”, a se vedea Mihai Popa, *Filosofia istoriei la Gh. I. Brătianu*, p. 163 și urm. Referitor la opțiunile de politică externă ale lui Gheorghe I. Brătianu, a se vedea Gabriela Gruber, *Partidul Național Liberal – Gheorghe I. Brătianu*, p. 213 și urm.

⁷³ Gheorghe I. Brătianu, *Bismarck și Ion C. Brătianu*, p. 102–103. Această afirmație a fost reluată într-un interviu intitulat *Împotriva primejdiei comuniste*, publicat în „Universul”, 21 iunie 1936, retipărit în Victor Spinei, *Reprezentanți de seamă*, p. 259–261, în care Brătianu susținea că România contemporană lui (1936) ilustra clasică strategie marxistă „de a provoca dezordine și anarhie, de a discredita și de a elimina instituțiile existente și de a distruge toate forțele care reprezintă tradiția și conștiința destinului național ... la nivel politic, intelectual și social procesul de dezintegrare se dezvoltă zilnic, în deplină libertate, direct sub privirile noastre”. Se folosea în acest sens de un citat al patriarhului Miron Cristea, care afirmase: „calul troian este în cetate.” Deși povestea lui Ulise era bine cunoscută, „din nebăgare de seamă sau prin trădare”, căderea României era aproape; *ibidem*, p. 260. Evident, evenimentele din perioada 1940–1941 i-au dat dreptate lui Brătianu în această privință.

⁷⁴ Nu este locul să discutăm sprijinul acordat de Gheorghe I. Brătianu alianței cu Germania în perioada 1930–1940, ci este de ajuns să spunem ca acesta făcea parte din viziunea sa strategică de „realism versus intransigentă” și nu constituia nicidecum o prezumtivă predispoziție spre totalitarism. Dov B. Lungu, *Romania and the Great Powers, 1933–1940*, Durham NC, 1989, p. 90–92; și Rebecca Haynes, *Romanian Policy Towards Germany, 1936–1940*, New York, 2000, p. 22–29, 58–59, oferă o viziune lămuritoare asupra poziției sale. Lungu îl consideră pe Brătianu un „politician cinstit, apropiat de rege, dar fără a-i fi supus” și arată că faptul că Brătianu „critica politica lui Titulescu nu implica reorientarea sa spre Germania și îndepărtarea de Franța”, ci era motivat de „situația grea a românilor, care erau amenințați de expansionismul teritorial și ideologic sovietic”. Poziția politică a lui Gheorghe I. Brătianu era similară cu aceea a lui Grigore Gafencu, care susținea că „întregul curs al politicii externe românești ar trebui schimbat de la unul de confruntare la unul de acomodare” (p. 92). Cu privire la politica lui Gafencu, a se vedea Rebecca Haynes, *op. cit.*, p. 67 și urm. Referitor la legătura cu Germania, a se vedea, de asemenea, Andreas Hillgruber, *Hitler, König Carol, und Marschall Antonescu. Die deutsch-rumanischen Beziehungen 1938–1944*, ed. a II-a, Wiesbaden, 1965; și Emilia Sonea, Gavrilă Sonea, *Viața economică și politică a României, 1933–1938*, București, 1978, p. 159–160. Faptul că Brătianu a refuzat să ocupe vreo funcție publică în cadrul regimurilor autoritare ale anilor 1930 și 1940 vorbește destul de clar despre opțiunile sale personale și politice. Cu toate acestea, strategia sa orientată spre Germania s-a întors împotriva lui – posibil într-un mod fatal – atunci când

Această dezbatere marchează o evidentă tranziție în gândirea lui Gheorghe I. Brătianu, care trece de la contrastul puternic dintre compromis și intransigență la idealizarea „sintezei” realizate de bunicul său între pragmatism și idealism⁷⁵. Aceasta este următoarea, în formă tabelară:

Ion C. Brătianu	Ion C. Brătianu
Idealism	Realism
Nedispus la compromisuri	Responsabil
Factori naționali permanenți	Prudență
Demnitate	Pericolul/amenințarea rus(ă)
Viitorul națiunii	Tactici pe termen scurt

În 1937, Gheorghe I. Brătianu a publicat un scurt elogiu privitor la strategia lui Ștefan cel Mare de a combina politicile prudente cu cele intransigente⁷⁶. În același an, s-a ocupat mai îndeaproape și de controversata dilemă internațională privitoare la cheștiunea originii românilor și a formării statelor acestora⁷⁷, printr-un volum în care îi răspundea fostului său profesor de la Sorbona, Ferdinand Lot⁷⁸.

adversarii l-au stigmatizat ca susținător al lui Hitler. El era mai degrabă rusofob decât filogerman. Din nefericire, „pactul său de neagresiune” electorală din 1937 cu Codreanu și Mișcarea Legionară, cât și cu Partidul Național Țărănesc al lui Iuliu Maniu – o mișcare tactică justificată de ostilitatea sa crescândă față de Carol al II-lea și de teama de sovietici – și faptul că Mihai Antonescu, care a devenit secundul generalului Antonescu (și a fost executat împreună cu mareșalul), fusese un membru activ al Partidului Liberal disident al lui Brătianu și rămăsese în bune relații cu acesta au constituit argumente puternice împotriva lui Brătianu, mai ales după preluarea puterii de către comuniști. Mărturia sa despre procesele înscenate membrilor regimului Antonescu în perioada postbelică este o evidență dureroasă. A se vedea *Procesul mării trădări naționale. Stenograma desbaterilor dela Tribunalul Poporului asupra Guvernului Antonescu*, București, 1946, p. 178 și urm. Pentru o excelentă apologie a carierei politice și greșelilor lui Brătianu, a se vedea Valeriu Râpeanu, *Cultură și istorie*, vol. II, p. 147 și urm. A se vedea și *Confluente istoriografice*, ed. Victor Spinei, p. 302 și urm.; Șerban Papacostea, *op. cit.*, p. 67 și urm.; Andrei Pippidi, „O politică mai activă împotriva Germaniei”. *Gheorghe Brătianu în 1936*, în „Anuarul de istorie recentă”, I, 2002, p. 344–349; Petre Otu, *Pentru salvarea integrității României*, p. 16–47; idem, *În vâltoarea unor evenimente dramatice: 6 septembrie 1940 – 23 august 1944*, în Petre Otu, Aurel Pentelescu, *op. cit.*, p. 61–98; Ioan Scurtu, *Gheorghe I. Brătianu. Activitatea politică*, în „Revista istorică”, s.n., XIV, 2003, nr. 5–6, p. 31–50.

⁷⁵ În anul 1938, acesta a publicat, într-o serie de biografii cehoslovace, un articol intitulat *Ion I.C. Brătianu*, retipărit în Gheorghe I. Brătianu, *Studii și articole de istorie*, p. 329–332, în care îi atribuie tatălui său „o singură mare eroare: aceea de a nu-și anticipa moartea” (p. 332). Tatăl său avea 63 de ani când a murit, în 1927.

⁷⁶ Idem, *Securitatea colectivă și echilibrul regional în politica lui Ștefan cel Mare*, retipărit în idem, *Studii și articole de istorie*, p. 361–363.

⁷⁷ Alexandru Zub, *Istoriografia română și obsesia neatârării*, în idem, *Biruit-au gândul (note despre istorismul românesc)*, Iași, 1983, p. 114–138.

⁷⁸ Lucrarea lui Ferdinand Lot se intitula *Les invasions barbares et le peuplement de l'Europe*, Paris, 1937. Replica lui Brătianu a fost publicată sub titlul *Une énigme et un miracle historique: le peuple roumain*, București, 1937, reproducând titlul capitolului din cartea lui Lot dedicată României. În acest studiu am folosit a doua ediție, adăugită, în limba română, publicată sub titlul *O enigmă și un miracol istoric: poporul român*, București, 1940; prefața este datată 3 septembrie 1939. Ediția în limba română a fost ulterior tradusă în franceză, germană și italiană, în anul 1942. De asemenea, o traducere în limba engleză a fost publicată în 1996. În 1944, el a reluat critica teoriilor lui Ferdinand Lot în

Contribuția acestei lucrări la dialogul oportunism/intransigență constă, printre altele, în elogiarea lui Mircea cel Bătrân al Munteniei pentru „o înclinație spre oportunism sau, mai bine zis, spre echilibru, care constituia singura politică ce putea fi urmată în mod logic” de către conducătorii unui stat mic, înconjurat de imperii expansioniste⁷⁹. Același fapt este valabil și pentru Ștefan cel Mare în Moldova, care, pentru eforturile sale, a fost acuzat de a fi „iscusit în vicleșuguri” de către Matia Corvinul al Ungariei⁸⁰. Această politică de oportunism/intransigență a contribuit la menținerea autonomiei în teritoriile române, la succesiunea neîntreruptă a principilor creștini și la păstrarea culturii române, în contrast cu toate celelalte națiuni sud-est europene, aflate sub suzeranitate otomană.

În ciuda ocazionalelor încălcări ale tiparelor, în cazul unor domnitori precum Ioan Vodă cel Cumplit în Moldova ori Mihai Viteazul în Muntenia, echilibrul a fost menținut până la sfârșitul secolului al XVII-lea, când domnitorul muntean, Constantin Brâncoveanu, și cel moldovean, Dimitrie Cantemir, au dus politici care au încălcat limitele și i-au determinat pe otomani să impună stăpânirea fanariotă⁸¹. În continuare, el consideră îndrăzneala și prudența la momentul potrivit drept caracteristici atât ale principilor Cuza și Carol, cât și ale lui Ion I.C. Brătianu⁸².

Această concluzie confirmă linia de gândire începută de Gheorghe I. Brătianu în 1936, care îmbina intransigența cu prudența în ceea ce putea fi numit „noul realism”. Acesta era un apel la recunoașterea faptului că, dată fiind situația istorică și geopolitică a României, în anumite momente intransigența era necesară indiferent de consecințele pe termen scurt, pe când în altele compromisul era mai potrivit pentru a asigura supraviețuirea⁸³. Așa cum se exprimă autorul *Eclesiastului* la capitolul 3, versetul 1: „Pentru orice lucru este o clipă prielnică și vreme pentru orice îndeletnicire de sub cer.” Dificultatea rezidă în intuirea corectă a momentului.

Ștefan cel Mare =	Prudent, dar și intransigent
Mircea cel Bătrân =	Adept al echilibrului
Raționalitate	Apărarea creștinătății
Constantin Brâncoveanu = Dimitrie Cantemir =	Au depășit limitele => Stăpânirea fanariotă
Alexandru Ioan Cuza, Carol I, Ion I.C. Brătianu	Îndrăzneți și precauți

studiul *Le problème de la continuité daco-roumaine. À propos des nouvelles remarques de M. Ferdinand Lot*, în „Revue historique du sud-est européen”, 20, 1944, p. 46–79.

⁷⁹ Gheorghe I. Brătianu, *O enigmă și un miracol istoric*, p. 112–113.

⁸⁰ *Ibidem*, p. 113.

⁸¹ *Ibidem*, p. 114–115. O contribuție suplimentară valoroasă este reprezentată de articolul lui Petre P. Panaitescu, *De ce n-au cucerit turcii țările române*, în idem, *Interpretări românești*, p. 149–159.

⁸² Gheorghe I. Brătianu, *O enigmă și un miracol istoric*, p. 117–118. Pentru mai multe informații privitoare la Cuza, a se vedea idem, *Politica externă a lui Cuza Vodă*, în „Revista istorică română”, 2, 1932, p. 113–163, cu o trecere în revistă a literaturii despre principele Cuza, privitor la prudența, răbdarea și intransigența acestuia în politica față de Turcia și restul Europei și despre folosirea politicii faptului împlinit (*fait accompli*) pentru a-și atinge scopurile.

⁸³ *Confluențe istoriografice*, ed. Victor Spinei, p. 324.

În octombrie 1938, Gheorghe I. Brătianu a revenit pentru scurt timp la subiectul intransigență/tranzacție, văzut atât din perspectiva conflictului dintre Mihail Kogălniceanu și Ion C. Brătianu din 1877, cât și din aceea a disputei dintre Take Ionescu și Ion I.C. Brătianu din 1919⁸⁴. Data aleasă era fatidică, fiind în ajunul dezmembrării Cehoslovaciei, care a început prin acordul de la München din 29–30 septembrie 1938⁸⁵. El arăta că pozițiile intransigente ale lui Ion C. Brătianu și Ion I.C. Brătianu nu au fost populare printre contemporani, dar s-au dovedit a fi corecte pe termen lung. De ce? Aici prezintă, ca argument, un citat al tatălui său: „În marile chestiuni, în acelea de ordin moral care guvernează viitorul unei nații, cele care sunt legate de onoare și interesele naționale, nu poate exista negociere, nu poate fi invocat niciun motiv de oportunism care le-ar compromite și le-ar dărâma de pe soclul înalt și sigur al principiilor. Oricare ar fi vicisitudinile zilelor și anilor și oricât de îndelungată ar fi o asemenea perioadă, în cele din urmă ziua răsplatei va sosi. Pentru Basarabia aceea oră s-a ivit în 1917. Fără principiile atât de bine apărute pentru atâtea ani și cu atâtea credință am fi distrus baza morală pe temeiul căreia am recâștigat Basarabia.”⁸⁶

În concepția tânărului Brătianu, meritul tatălui său rezida în refuzul de a accepta câștigurile teritoriale ale României ca „un dar al conferinței de pace” sau ca „noroc al învingătorului, ele fiind expresia unor aspirații de secole”, o „afirmare a principiului naționalităților, care a dat viață unei noi Europe”, și astfel nu puteau fi retrase după bunul plac sau pierdute în fața unui viitor „câștigător”⁸⁷. În caz contrar, românii ar fi avut soarta tristă a „unei țări învecinate”, anume Cehoslovacia⁸⁸.

Mihail Kogălniceanu	Ion C. Brătianu
Take Ionescu	Ion I.C. Brătianu
Oportunism	Fără tocmeală cu privire la interesele de onoare și naționale
Compromis în chestiunile de importanță secundară	Apărarea intereselor supreme
Ignorarea ocazională a principiilor	Apărători ai principiilor
Primează obiectivele pe termen scurt	Primează obiectivele pe termen lung
Acceptarea cadourilor diplomatice	Aspirații și afirmare naționale

⁸⁴ Gheorghe I. Brătianu, *Supărarea lui Ion I.C. Brătianu*, material publicat inițial în 15 octombrie 1938, retipărit în idem, *Studii și articole de istorie*, p. 333–335.

⁸⁵ Cât de încurajatoare și înălțătoare trebuie să le fi părut românilor descrierea acestui eveniment făcută de prim-ministrul britanic Neville Chamberlain, care îl considera „o ceartă dintr-o țară îndepărtată între persoane despre care nu știm nimic”; citat în Eugen Weber, *A Modern History of Europe. Men, Cultures, and Societies from the Renaissance to the Present*, New York, 1971, p. 896. În necrologul pe care i l-a alcătuit lui Chamberlain, una dintre ultimele publicații dinaintea asasinării sale, Nicolae Iorga îl prezintă în culori sumbre pe omul „care a umilit Anglia”; N. Iorga, *Neville Chamberlain*, în „Cuget clar”/„Neamul românesc”, 17 noiembrie 1940, retipărit în idem, *Ultimele*, ed. Stelian Neagoe, Craiova, 1978, p. 200–202.

⁸⁶ Gheorghe I. Brătianu, *Supărarea lui Ion I.C. Brătianu*, p. 334.

⁸⁷ *Ibidem*, p. 334.

⁸⁸ *Ibidem*, p. 335.

Dihotomia este reafirmată și în acest caz, însă intransigența bunicului și a tatălui său este mai nuanțată ca înainte. Este acordată mai multă atenție modului în care se poate acționa „realist”, în spiritul „noului realism”, în care se poate răspunde într-o manieră adecvată prevederilor cruciale legate de situațiile critice și în care se poate reacționa în situații de mai mică importanță.

Se observă faptul că deja temele încep să se repete. Un studiu important, din martie 1940, scris sub spectrul celui de-al Doilea Război Mondial, care tratează factorii istorici în formarea unității românești, readuce dezbaterile Ștefan-Mihai, cât și noțiunile de compromis și intransigență în centrul preocupărilor lui Brătianu⁸⁹. După o trecere în revistă a dezvoltării ideilor privitoare la originea și unitatea românilor (care apăruseră concomitent), el abordează personalitatea lui Mihai, pe care îl considera acum „cea mai mare figură a istoriei noastre vechi, care reprezintă și cel dintâi factor al unității românilor”, pe care o socotește legată inextricabil de această „problemă centrală”. Într-adevăr, realizările lui Mihai constituie pentru istoricii români moderni „un accent epic”⁹⁰. Face o prezentare a istoriografiei problemei de la Bălcescu (1852) la Ion Sârbu (1904) și, respectiv, la N. Iorga și la P.P. Panaitescu (1937), reîntorcându-se în cele din urmă la Iorga. „Chestiunea rămâne deschisă”. Însă Brătianu mărturisea că el nu înțelege cum aceste analize neagă contribuția incontestabilă a lui Mihai la unitatea românească⁹¹.

Brătianu se raportează încă o dată la articolul despre diplomația domnitorilor români medievali, pe care îl dezbătuse cu tatăl său în august 1916, așa cum este menționat în *File rupte din cartea războiului* și cum am amintit mai sus. Nu publicase studiul, dar îl regăsise între documentele sale. Astfel, cu această ocazie oferă mai multe detalii decât în 1934, în *File rupte*. Scopul său în articolul original era acela de a găsi punctul comun al politicii externe românești. Tatăl său îi spusese: „Mi se pare că ești mult prea pesimist.” „De ce?”, răspunsese fiul, adăugând: „Ai găsit ceva fals, ceva greșit sau pur și simplu ceva cu care nu ești de acord?” Răspunsul tatălui său și cele următoare sunt identice cu cele menționate în *File rupte din cartea războiului*.

În 1917, după marile dezastre care au urmat intrării României în Primul Război Mondial în 1916, Gheorghe I. Brătianu a dezvoltat considerațiile tatălui său privitoare la Prusia și Italia secolului al XIX-lea: „Nu putem compara Rusia [*sic!* Cel mai probabil Brătianu se referea la „Prusia”] și Italia secolului XIX cu Muntenia secolului al XVI-lea; prăpastia este prea mare; circumstanțele, oamenii și ideile prea diferite. Războiul nostru [1916–1917], aspirațiile noastre nu aveau nevoie de așa-zise argumente istorice. Am pornit războiul pentru că timp de 1.000 de ani, în Ardeal, poporul român a fost persecutat și oprimat și nu pentru că un voievod muntean, oricât de mare ar fi fost, a domnit timp de doi ani în Transilvania.”⁹²

⁸⁹ Idem, *Formarea unității românești. Factorii istorici*, în „Arhiva românească”, 5, 1940, p. 25–46.

⁹⁰ *Ibidem*, p. 37.

⁹¹ *Ibidem*, p. 37–41.

⁹² *Ibidem*, p. 43–44.

Cu toate acestea, viziunea lui Gheorghe I. Brătianu se schimbase în 1940: „în studiul documentelor, acestea au fost argumente serioase și am avut dreptate. Dar sunt obligat astăzi să recunosc că dacă nu în litera documentelor, dar în spirit istoric, Ion I.C. Brătianu a avut dreptate. A avut dreptate pentru că munca învățaților și poeților nu este suficientă. E nevoie de fapte. Și în cronicile trecutului nostru, Mihai Viteazul a plăsmuit, conștient sau nu, fapte.”⁹³

Mihai a contribuit la misiunea poporului român, împlinită în anul 1918, dar a lăsat, de asemenea, și o sarcină ulterioară, „de a menține această unitate și, în același timp, de a o prețui, de a înțelege ce înseamnă această realitate și cât de important este de a o transmite conștiinței generațiilor viitoare”⁹⁴. Din gândirea lui Gheorghe I. Brătianu reiese că Mihai l-a depășit pe Ștefan.

Aceeași temă revine într-o scurtă prezentare a politicii lui Carol I, scrisă în 1939, dar publicată abia în iunie 1940⁹⁵. Politica lui Carol a fost caracterizată ca fiind „întotdeauna înțeleaptă și adesea curajoasă, asigurând pentru țara care l-a chemat independență, stabilitate și prestigiul unui stat suveran”⁹⁶ sau, cu alte cuvinte, conciliatorie acolo unde era necesar și intransigentă în privința chestiunilor fundamentale, mai ales cele legate de Rusia țaristă și Austro-Ungaria⁹⁷. Pe lângă acestea, Brătianu subliniază un fapt îndeobște trecut cu vederea, anume că, deși bătrân, bolnav și descumpănit de refuzul Consiliului de Coroană de a intra în război alături de tabăra austro-germană, în 3 august 1914, Carol I a aprobat, cu câteva zile înainte să moară, în 9 septembrie, textul unui tratat de neutralitate cu Rusia⁹⁸.

La scurtă vreme după publicarea acestor studii de către Gheorghe I. Brătianu, în vara anului 1940, România Mare a fost lovită de dezastru, ceea ce îi va afecta viața și cariera, reflectându-se în gândirea sa istoriografică. În mai 1940, naziștii au invadat Franța. În 22 iunie, francezii s-au declarat înfrânți și au semnat un armistițiu cu germanii. Franța ieșise dezonorată din război, iar baza tratatului de la Versailles dispăruse. Consecințele asupra României Mari au fost imediate. Între 18 iunie și 3 iulie 1940, România a pierdut Basarabia, Bucovina de Nord și Herța în urma unui ultimatum sovietic; în 30 august, a pierdut în fața Ungariei o treime din Transilvania; iar în 7 septembrie a trebuit să cedeze Bulgariei Cadrilaterul.

Deși părea că Gheorghe I. Brătianu era mai degrabă favorabil politicii lui Ștefan cel Mare al Moldovei / prudenței lui Kogălniceanu / taberei compromisului, nu putem ignora faptul că în 1940, pe când se dezbătea acceptarea sau respingerea

⁹³ *Ibidem*, p. 44.

⁹⁴ *Ibidem*, p. 45.

⁹⁵ Idem, *La politique extérieure du Roi Charles I-er de Roumanie*, București, 1940. Acest articol a fost scris pentru un număr din „Bulletin du Comité International des Sciences Historiques”, în *memoriam H.W.V. Temperley (1879–1939)*, care nu a mai apărut din cauza izbucnirii celui de-al Doilea Război Mondial.

⁹⁶ *Ibidem*, p. 6–7.

⁹⁷ *Ibidem*, p. 14–15. Termenul „intransigentă” este folosit la p. 14.

⁹⁸ *Ibidem*, p. 37. Brătianu a evidențiat prudența și patriotismul lui Carol I și în 1941. A se vedea idem, *Zece Mai 1941*, p. 133 și urm.

arbitrajului lui Hitler de la Viena, care a consfințit dezmembrarea teritorială a României, el a ales linia lui Mihai, cea a sfidării și intransigenței. La întâlnirea Consiliului de Coroană din 29/30 august 1940, el a susținut respingerea Dictatului de la Viena, chiar dacă aceasta ar fi condus la o înfrângere sigură, care ar fi fost preferabilă acceptării unui asemenea ultimatum: „Știu că țara este în mare dificultate și în cel mai tragic moment al istoriei noastre. Cunosce alternativa ... și nu e greu de prevăzut că dacă alegem calea rezistenței, vom suferi o înfrângere zdrobitoare. Am susținut o anumită politică diferită de cea urmată în ultimii ani. Am luptat pentru că am crezut că prin această politică vom păstra hotarele țării noastre. Romalo, ministrul nostru de la Berlin, a spus că, la Viena, am fost amenințați cu provocarea nemulțumirii Reichului, de care mă tem că avem parte astăzi. Cred că singura cale de a păstra drepturile noastre pe viitor este de a avea curajul să spunem Reichului ceea ce considerăm că se impune din demnitate și din datorie. Cred, totodată, că este în interesul țării ca acest punct de vedere al nostru să fie cunoscut, nu pentru prezent, ci pentru a înscris drepturile noastre în paginile viitorului.”⁹⁹

Acceptarea Dictatului de la Viena a reprezentat cântecul lebedei pentru controversata domnie a lui Carol al II-lea¹⁰⁰. În data de 4 septembrie, acesta l-a desemnat prim-ministru pe generalul Ion Antonescu, în ziua următoare a abrogat Constituția din 1938, iar în 6 septembrie a predat prerogativele regale fiului său, Mihai (evitând înapoi folosirea cuvântului „abdicare”). În 9 septembrie, Consiliul de Coroană a fost desființat, iar în 14 septembrie România a fost proclamată de către Antonescu „stat național-legionar”, membrii Gărzii de Fier fiind numiți în cabinet și ministere.

Evenimentele dramatice din 1940 l-au făcut pe Gheorghe I. Brătianu să ia poziție împotriva lui Mihai într-un comunicat radiofonic din data de 1 noiembrie 1940, la serbarea intrării lui Mihai Viteazul în Alba Iulia, din noiembrie 1599¹⁰¹. El a susținut că Mihai realizase într-adevăr multe și că, „dacă nu pusese bazele unei conștiințe naționale, crease măcar instinctul unității”¹⁰². Brătianu credea că poporul român aștepta la 1940 un alt Mihai, simbolic, care să revendice moștenirea lui

⁹⁹ Sumarele întâlnirii Consiliului de Coroană din 29/30 august 1940, publicate în Ion Mamina, *Consiliul de Coroană*, București, 1997, p. 268–269. În ciuda apelului și opoziției ferme a lui Brătianu, Consiliul a recomandat acceptarea hotărârilor de la Viena, cu 19 voturi pentru și 10 împotriva (și o abținere), deși rezultatul nu a fost făcut public în comunicat, care părea să sugereze susținerea unanimă. În prelegerile universitare ulterioare privitoare la *Chestiunea Mării Negre*, el a elogiato eroismul Finlandei și al Greciei, care se opuseseră brutalității sovietice și naziste, în ciuda lipsei aproape complete de speranță; *Confluente istoriografice*, ed. Victor Spinei, p. 319. Brătianu, care nu a luat parte la celelalte întâlniri ale Consiliului de Coroană, a fost un participant extraordinar la întâlnirea din 29/30 august, dat fiind că, spre deosebire de aproape toți ceilalți, nu era un fost membru al cabinetului ministerial.

¹⁰⁰ Gheorghe I. Brătianu a fost chemat la palat de către Carol al II-lea, care l-a întrebat: „Ce ar trebui să fac?” Brătianu i-a răspuns: „Să abdic.” „Dar oare ce am făcut? Nu sunt vinovat de nimic, circumstanțele îmi sunt potrivnice”, a răspuns Carol. „Privește harta României atunci când ai urcat pe tron și uită-te la harta de azi. Te auto-declari conducătorul Partidului Națiunii, conducător suprem și sursă a responsabilității. Tu porți răspunderea, tu trebuie să abdic.” *Apud* Sabina Cantacuzino, *op. cit.*, p. 324.

¹⁰¹ Gheorghe I. Brătianu, *Intrarea lui Mihai Viteazul în Alba-Iulia*, în idem, *Cuvinte către români*, 1942, p. 85–94.

¹⁰² *Ibidem*, p. 87–88.

Mihai Viteazul, care „va fi o zi a dreptății pentru poporul român pe toată întinderea hotarelor sale, asupra cărora, pentru întâia dată, Mihai Viteazul și-a ridicat sabia”¹⁰³.

Alte două studii din cadrul aceluiași volum se află în legătură cu aceste teme: unul privitor la *Destinul României*¹⁰⁴, iar celălalt la importanța geopoliticii¹⁰⁵. În cel dintâi, considera că „destinul” are două fețe: una este cea a resemnării, prudenței și realismului atunci când sorții sunt nefavorabili; cealaltă este cea a idealismului și riscului, adecvată situațiilor critice și inspirată de constantele istorice, precum conștiința și misiunea națională. În 1941, Gheorghe I. Brătianu susținea că destinul României stătea în exemplul lui Mihai, nu al lui Ștefan¹⁰⁶.

Geografia era, de asemenea, inclusă în perspectiva de ansamblu, ca factor determinant și permanent al istoriei și, prin aceasta, al destinului¹⁰⁷. Aceasta a coincis cu creșterea (cel mai probabil nefericită) interesului său față de „noua știință” a geopoliticii, manifestată prin implicarea sa în editarea revistei „Geopolitică și geoistorie”. Una dintre principalele caracteristici ale geopoliticii era reprezentată de „noțiunea de dinamism”. Ideea unei României întinse de la Tisa până la Nistru – pe scurt, România Mare – este o idee geopolitică. În viziunea lui Brătianu, dacă românii ar fi înțeles importanța geopoliticii la timp, ar fi putut evita „calvarul din durerosul an 1940 ...”. Nu era prea târziu. „Se spune că o națiune este, înainte de toate, o conștiință morală. Unul dintre factorii care pot dezvolta și pot contribui la triumful acesteia este geopolitica.”¹⁰⁸

Dacă rezumăm scrierile lui Brătianu din anul 1940 privitoare la tema noastră în formă tabelară, este interesant de observat restrângerea dihotomiilor și înmulțirea echivalențelor. Astfel, recapitulând dezbaterile:

Ștefan cel Mare	Mihai Viteazul – cea mai importantă figură a istoriei vechi a românilor
Pesimism	Optimism
	Ion I.C. Brătianu avea dreptate, nu demagogii și poeții

¹⁰³ *Ibidem*, p. 94.

¹⁰⁴ Gheorghe I. Brătianu, *Destinul românesc*, p. 109–130, prelegere ținută la data de 31 martie 1941, cu câteva săptămâni înainte ca România să se alăture invaziei naziste asupra Uniunii Sovietice, la 22 iunie.

¹⁰⁵ Gheorghe I. Brătianu, *Geopolitica, factor educativ și național*, în idem, *Cuvinte către români*, 1942, p. 97–105, publicat întâi în revista „Geopolitică și geoistorie”, 1, 1941, p. 13–17. În interviul acordat în 1936 pentru ziarul „Universul”, Brătianu considera situația geopolitică disperată drept cea mai importantă problemă a României Mari. Idem, *Împotriva primejdiei comuniste*, p. 260. Cele trei volume ale revistei „Geopolitică și geoistorie” reprezintă un subiect demn de cercetare și analiză.

¹⁰⁶ Idem, *Destinul românesc*, p. 109–115, 124.

¹⁰⁷ *Ibidem*, 1942, p. 114.

¹⁰⁸ Gheorghe I. Brătianu, *Geopolitica, factor educativ și național*, p. 97, 102–105. Vezi și Petre Otu, *Geopolitica în viziunea lui Gheorghe I. Brătianu*, în Petre Otu, Aurel Pentelescu, *op. cit.*, p. 99–119. În prelegerea intitulată *Zece Mai 1941*, ținută cu puțin timp înaintea intrării României în război împotriva URSS, Brătianu concluziona: „Dreptatea nu va fi pierdută, iar curajul va triumfa” (*ibidem*, p. 140). Pentru o altă viziune asupra geopoliticii, a se vedea studiul acestuia intitulat *Moldova*, p. 161 și urm.

	Mihai Viteazul a avut fapte meritorii și instinctele corecte
	Gheorghe I. Brătianu și Consiliul de Coroană din 1940: Lupta este preferabilă dezonoarei. Păstrarea opțiunilor viitoare.
Destinul are două fețe: prudența și realismul	Forțarea limitelor/îndrăzneală/idealism
Geopolitica: o constrângere	Geopolitica: o oportunitate

Urmărind ideile lui Gheorghe I. Brătianu despre realism și idealism, despre conducere și putere, observăm că acestea devin mai complexe odată cu eșecul total, în 1940, al României Mari interbelice, semidemocratice și cvasiliberale, și cu prefacerile care au urmat. Una dintre schimbările majore a fost reprezentată de transferul său de la Iași la Universitatea din București, în toamna anului 1940, pentru a prelua Catedra de istorie universală deținută anterior de Nicolae Iorga, care fusese asasinat, în noiembrie 1940, de către un pluton de execuție legionar. De asemenea, Brătianu i-a succedat și ca director al Institutului de Istorie Universală „Nicolae Iorga”, în 1 martie 1941, iar în 1942 a fost ales în locul acestuia ca membru al Academiei Române¹⁰⁹. Oarecum surprinzător – dat fiind că aceștia se aflaseră de regulă în contradicție, din punct de vedere politic și istoriografic, pe parcursul deceniului anterior¹¹⁰ –, el a devenit continuatorul tradiției istorice militante a lui Iorga și artizanul posterității acestuia¹¹¹. În toamna anului 1940, mesajul prelegerii sale inaugurale de la Universitatea din București arăta că misiunea sa la această nouă catedră nu era doar una profesională, ci și de a coborî din turnul de fildeș pentru a promova conștiința națională, mergând pe urmele istoricilor care îl precedaseră¹¹².

¹⁰⁹ Este interesant faptul că fusese propus de către Iorga pentru a fi ales membru al Academiei în 1935, dar a pierdut în fața inamicului său din politica externă, Titulescu.

¹¹⁰ A se vedea P. Michelson, *Inter-War Romanian Historiography in Transition*, p. 227–239; *Confluente istoriografice*, ed. Victor Spinei, p. 276 și urm. Brătianu a avut grijă (spre deosebire de Giurescu) să nu conteste vreodată opera istorică a lui Iorga. Pe de altă parte, accentul pus de ambii cercetători asupra „istoriei trăite” le-a apropiat operele, așa cum reiese din scrierile lui Brătianu despre Iorga după 1940. Hotărârea lui Brătianu de a evita separarea de „realitate” din cauza constrângerilor artificiale ale bibliotecilor și arhivelor este ilustrată de comentariul său despre Marc Bloch, care „nu și-a îngăduit niciodată să fie prizonierul referințelor și notelor”. A se vedea Valeriu Râpeanu, *Cultură și istorie*, vol. II, p. 174–176. Râpeanu subliniază, de asemenea, că, în timp ce pentru istoriografia post-romantică tradiția și adevărul nu au nimic în comun, pentru Brătianu (și Iorga) tradiția + istoria + interpretarea sunt elementele constitutive ale adevărului (*ibidem*, p. 203 și urm.).

¹¹¹ Acest argument este prezentat de Valeriu Râpeanu, în *Cultură și istorie*, vol. II, p. 166 și urm.; *Confluente istoriografice*, ed. Victor Spinei, p. 321 și urm. Pentru activitatea lui Brătianu la Institutul „Nicolae Iorga”, a se vedea mărturia mișcătoare a Corneliiei Bodea, care a fost bibliotecar la Departamentul de Istorie Universală (1937–1942), iar apoi asistenta lui Brătianu în perioada 1942–1949: eadem, *Gheorghe Brătianu – profesor universitar și director al Institutului de Istorie Universală*, în „Revista istorică”, s.n., XIV, 2003, nr. 5–6, p. 5–11. Vezi, de asemenea, excelențele studii ale cercetătorilor Ana Maria Ciobanu, Elena Loredana Mirea, Petre Ș. Năsturel, Andrei Pippidi, Bogdan Popa, Nicoleta Roman, Raluca Tomi și Radu Tudorancea, în *Institutul de Istorie Nicolae Iorga 1937–1948*, București, 2009, mai ales p. 105 și urm.

¹¹² Gheorghe I. Brătianu, *Ideea națională la unguri și la români*, în idem, *Cuvinte către români*, 1942, p. 13–38.

În această prelegere, susținută la puțină vreme după dezmembrarea României Mari, abdicarea lui Carol al II-lea, proclamarea dictaturii Statului Național-Legionar și la doar o zi după groaznicul cutremur din noaptea de 9–10 noiembrie, el a anunțat că studiile lor vor avea drept principală direcție „conștiința poporului nostru”, concentrându-se pe „problema originilor și a dezvoltării ideii naționale și a ideii naționalităților”¹¹³.

Această prelegere a fost urmată de cursul universitar susținut de Brătianu la data de 2 decembrie 1940, la puțină vreme după asasinarea lui Iorga, în noaptea de 27–28 noiembrie. În cadrul lui, Brătianu a arătat că deși „în politică nu am fost niciodată de acord cu el [Iorga, n.n.], iar în cercetare i-am pus sub semnul întrebării adeseori părerile, sunt bucuros să recunosc că am fost unul dintre puținii cu care astfel de discuții au fost întotdeauna posibile. Nu trebuie însă trecut cu vederea că nu a aparținut generației din care eu am făcut parte ..., generație care nu a fost apropiată de Nicolae Iorga fie din cauza drumului pe care l-a urmat, fie datorită sugestiilor și îndrumărilor pe care le-a transmis tuturor prin cercetările sale.” De asemenea, aprecia Brătianu, nici rolul lui Iorga în dezvoltarea idealurilor naționale înainte de unificare nu putea fi vreodată minimalizat¹¹⁴.

În anul următor, prelegerea inaugurală a lui Gheorghe I. Brătianu, intitulată *Nicolae Iorga. Apărător al drepturilor românești*, consfințea public noua sa misiune personală¹¹⁵. Astfel, începând cu anul 1940 – potrivit afirmației lui Victor Spinei –, purtarea torței lui Iorga a devenit pentru Brătianu o preocupare „aproape obsesivă”¹¹⁶.

Implicarea lui Gheorghe I. Brătianu în fundamentarea posterității lui Nicolae Iorga a contribuit la producerea unei schimbări majore în opera sa din perioada războiului, când istoricul se concentrează asupra a trei teme care vor deveni stereotipuri pentru istoriografia română în ansamblul ei: originile, continuitatea și unitatea, deși – evident – realismul și idealismul au rămas preocupări constante¹¹⁷. Odată cu

¹¹³ *Ibidem*, p. 18. Principala sursă de inspirație a acesteia era lucrarea publicată cu 25 de ani înainte de către Nicolae Iorga, *Dezvoltarea ideii unității politice a românilor. Lecții făcute la Universitatea din București*, București, 1915, care a stat și la originea prelegerilor ținute de Brătianu la Școala Superioară de Război din București, în 1941, publicate ulterior sub titlul *Originile și formarea unității românești. Prelegeri ținute la Școala Superioară de Război*, București, 1942. Acestea au fost urmate de importanta sa lucrare, *Origines et formation de l'unité roumaine*, București, 1943, prezentată mai jos.

¹¹⁴ Gheorghe I. Brătianu, *Originea și dezvoltarea ideii naționale*, cursuri în anii 1940–1941, citate de Cornelia Bodea, *op. cit.*, p. 7–8. Date fiind circumstanțele (asasinarea lui Iorga și a altora, cu plutoanele de execuție legionare la pândă), referințele făcute de Brătianu la adresa lui Iorga erau întrucâtva riscante.

¹¹⁵ Acest discurs a fost publicat sub titlul Gheorghe I. Brătianu, *Nicolae Iorga. Apărător al drepturilor românești*, București, 1943, iar apoi retipărit în idem, *Nicolae Iorga (trei cuvântări)*, p. 23–37, unde era succedat de discursul său de recepție la Academie, intitulat *Nicolae Iorga. Istoric al românilor*, p. 39–77, o prelegere care rezumă rolul lui Iorga în istoriografia română.

¹¹⁶ *Confluente istoriografice*, ed. Victor Spinei, p. 328–329. Pe lângă prelegerile universitare, Brătianu s-a ocupat într-o bună măsură și de publicarea postumă a mai multor opere ale lui Iorga.

¹¹⁷ Pentru o dezbateră privitoare la temele unității și continuității în istoria română, a se vedea studiile mele: *Unity and Continuity in Romanian History*, în „Canadian Review of Studies in Nationalism”, 8, 1981, *Bibliography*, p. 29–69; *Themes in Modern and Contemporary Romanian Historiography*, în *East European History*, ed. S.J. Kirschbaum, Columbus, 1988, p. 27–40. Vezi și Nicolae Stoicescu,

formularea explicită a ideilor de destin și geopolitică și cu preluarea rolului lui Iorga de istoric-militant, apărător al unei Români aflate sub asediu, se încheia perioada de tranziție din gândirea lui Gheorghe I. Brătianu. Destinul avea două fețe: una idealistă, cealaltă prudentă. Și se accentuau din ce în ce mai mult chestiunile originilor, continuității și unității¹¹⁸.

Cu toate acestea, concepțiile lui Brătianu despre realism și idealism au prins contur mai puternic în situația disperată a României. În mai 1942 – după ce România se alăturase în 1941 invaziei naziste asupra Uniunii Sovietice –, Brătianu a publicat un scurt studiu privitor la *Sensul istoriei naționale*¹¹⁹. Din acesta reiese clar că era destul de deranjat de insinuările permanente că românii ar fi „un neam fără istorie”, al căror trecut apropiat era doar o înșiruire de „accidente fericite” și „noroc”, idei pe care le abordase și mai înainte, în cadrul disputelor cu Ferdinand Lot. Reacțiile sale generale la asemenea chestiuni nu constituie obiectul studiului de față. Este suficient să spunem că, pentru Brătianu, acestea se reduceau la origini și continuitatea în ciuda succesiunii de invazii asupra teritoriului românesc („coroana munților”), situat la fruntariile Occidentului creștin, „în centrul furtunilor, în calea răutăților”¹²⁰. Acestea erau răspunzătoare de divizarea politică a teritoriilor românești și de apariția unor conducători precum Ștefan cel Mare și Mihai Viteazul, care s-au dedicat misiunii apărării creștinătății, negociindu-și totodată supraviețuirea prin compromisuri necesare și intransigență în condiții deosebit de grele.

În ceea ce privește manifestarea târzie a unității românești, cum este aceasta diferită, se întreba el, de Germania și Italia secolului al XIX-lea¹²¹? În cele din urmă, toate aceste chestiuni au fost integrate în raționamentele lui Gheorghe Brătianu: „Tripla înțelegere a conștiinței, misiunii și unității – întărită de statornicul sentiment al demnității celor care nu datorează nimic nimănui pe durata unor secole de luptă –, înțelesul istoriei noastre este de găsit nu în dorința de cuceriri sau în setea de câștig, ci în credința de nezdruccinat a împlinirii Scripturilor, în victoria dreptății nepieritoare”¹²².

Brătianu a reluat aceste teme într-o prelegere din iunie 1943, intitulată *Problema trecutului românesc* și susținută la Timișoara¹²³. Titlul sintetiza preocuparea lui Brătianu de a lega investigarea trecutului României de destinul său prezent, din ce în ce mai tragic. El amintea că se împlinea un secol de când Mihail Kogălniceanu își manifesta, profetic, îngrijorarea pentru aceleași chestiuni, în al său *Cuvânt pentru*

Continuitatea românilor. Privire istoriografică, istoricul problemei, dovezile continuității, București, 1980; idem, *Age Old Factors of Romanian Unity*, București, 1986.

¹¹⁸ Așa cum am menționat mai sus, această analiză nu include mai multe lucrări importante ale lui Gheorghe I. Brătianu, care nu se ocupă în mod direct de diplomație, realism și idealism, mai ales dintre ultimele sale scrieri și în special cele postume.

¹¹⁹ Gheorghe I. Brătianu, *Sensul istoriei naționale*, în „Revista Fundațiilor Regale”, 9, 1942, nr. 5, p. 301–306.

¹²⁰ *Ibidem*, p. 303–304.

¹²¹ *Ibidem*, p. 304–305, o altă reiterare a analogiilor cu italianul Cavour și germanul Bismarck.

¹²² *Ibidem*, p. 306.

¹²³ Publicată într-o lucrare cu același nume; vezi, mai sus, nota 24.

*deschiderea cursului de istorie națională în Academia Mihăileană*¹²⁴. Brătianu opera o nouă revenire la personalitățile lui Ștefan cel Mare și Mihai Viteazul, considerând de această dată rolurile lor din perspectiva misiunii istorice și a celei de apărători ai Europei. Și deși susținea încă o dată că ar fi fost o îndrăzneală să se vorbească de conștiință națională sub Mihai, aprecia că acesta a fost animat de misiunea istorică și intransigența sa, iar manifestările acestora au devenit constante în mitologia națională românească¹²⁵. În concluzie, aprecia că istoria României din secolele al XIX-lea și al XX-lea dovedea o lăudabilă intransigență, elogiind personalități din această perioadă, contemporane cu Bismarck și Cavour, mai exact Dimitrie Brătianu, principele Cuza, Vasile Alecsandri și principele Carol I. Paradoxal, nu îl menționa pe bunicul său, însă își cita tatăl, pe Ion I.C. Brătianu, legat de faptul că în toate acestea „istoria se repetă”, odată ce românii și-au îndeplinit „scopul lor, misiunea lor în istoria civilizației”¹²⁶. Evident, o asemenea misiune avea drept imperativ intransigența.

În anul 1943, analiza continuă a problemelor crescânde ale trecutului românesc întreprinsă de către Gheorghe I. Brătianu și-a aflat ilustrarea în cartea sa, *Origines et formation de l'unité roumaine*¹²⁷; eseul lui Brătianu din anul 1942, privitor la *Sensul istoriei naționale*, discutat mai sus, era în fapt un rezumat al acestei sinteze, în sine un produs al primei sale serii de prelegeri de la Școala Superioară de Război din București, de la începutul anului 1942¹²⁸. În această lucrare concluzivă, cristalizată în tumultul celui de-al Doilea Război Mondial, Brătianu își menținea convingerea că „obiectivul politic al lui Mihai Viteazul nu a fost unitatea națională”, dându-i dreptate tatălui său (discuția purtată cu acesta în 1916 e menționată la p. 155), potrivit căruia destinul hotărâse ca Mihai – și nu Ștefan – să fie adevăratul reprezentant al moștenirii românilor: „simplul fapt de a fi unit aceste trei provincii sub o singură cârmuire de limbă română și de același neam românesc a lăsat o

¹²⁴ Fapt amintit în prelegerea inaugurală a lui Brătianu de la Universitatea din București, în noiembrie 1943, publicată alături de o reeditare a textului lui Kogălniceanu din anul 1843, sub titlul Gheorghe I. Brătianu, *M. Kogălniceanu (cu o retipărire, la o sută de ani, a Cuvântului pentru deschiderea cursului de istorie națională în Academia Mihăileană, rostit în 24 noiembrie 1843)*, București, 1944. Se poate observa că Brătianu era deja puternic și vizibil influențat de vederile istoriografice ale ilustrului său predecesor moldav, Kogălniceanu. Vezi, de asemenea, Al. Zub, *Mihail Kogălniceanu istoric*, Iași, 1974, p. 16, 402 și urm., care fac referire la chestiunea „istoricului militant”.

¹²⁵ Gheorghe I. Brătianu, *Problema trecutului românesc*, p. 18–19, 23–24.

¹²⁶ *Ibidem*, p. 26–31.

¹²⁷ Vezi nota 113. Lucrarea a fost tradusă în limba germană, cu titlul *Rumänische Einheit*, București, 1944, iar cincizeci de ani mai târziu, în română, fiind intitulată *Originile și formarea unității românești*, trad. Maria Pavel, ed. Ion Toderașcu, Iași, 1996. Ampla introducere a lui Toderașcu, *Gheorghe I. Brătianu. Unitatea românească – discurs istoric*, p. IX–XXXIX, reflectă considerațiile acestuia asupra chestiunii. Trebuie menționat că deși această lucrare a fost publicată în anul 1943, prefața lui Brătianu este datată 15 noiembrie 1942.

¹²⁸ Publicate sub titlul *Originile și formarea unității românești. Prelegeri ținute la Școala Superioară de Război* (vezi nota 113); ediția a II-a, tradusă de Mircea Agapie, a fost editată de Aurel Pentelescu și Petre Otu și publicată la București, 1995. Cu privire la activitatea sa la Școala Superioară de Război, a se vedea Aurel Pentelescu, *Profesor la Școala Superioară de Război din București*, în Petre Otu, Aurel Pentelescu, *op. cit.*, p. 120–144.

urmă nepieritoare în mintea generațiilor care au urmat”, deoarece „el a dat o formă reală aspirațiilor noastre”¹²⁹.

Introducerea sa la această lucrare arată că problemele respective îi solicitaseră o îndelungată reflecție, începută odată cu citirea lucrării lui Iorga, *Dezvoltarea ideii unității politice a românilor*, în 1915¹³⁰. În 1922, se căsătorise cu Elena Sturdza, care fusese educată mai mult în străinătate, și se angajase să întocmească o prezentare a trecutului românesc pentru ea¹³¹. Aceasta a stat la baza textului desăvârșit în noiembrie 1942 și publicat în 1943¹³².

Această carte nu constituie în mod cert o istorie generală a României, dar se concentrează îndeaproape asupra temelor unității politice și a misiunii istorice a poporului român¹³³. Așadar, ea abordează doar conjunctural tema Ștefan/Mihai, însă viziunea sa din anul 1943 este revelatoare. Referindu-se la Mihai, Brătianu arăta că „simplul fapt de a fi unit aceste trei provincii sub o singură cârmuire de

¹²⁹ Gheorghe I. Brătianu, *Origines et formation de l'unité roumaine*, p. 149, 154–155. Gheorghe I. Florescu a emis considerația pertinentă că această lucrare reprezintă testamentul istoric al lui Brătianu. Gheorghe I. Florescu, *Gheorghe I. Brătianu, Originile și formarea unității românești: A Review*, în „Anuarul Institutului de Istorie A. D. Xenopol”, 36, 1999, p. 203.

¹³⁰ Gheorghe I. Brătianu, *Origines et formation de l'unité roumaine*, p. 9. A se vedea Nicolae Iorga, *Dezvoltarea ideii unității politice a românilor*. De asemenea, Brătianu cita două lucrări ale istoricului clujean Ioan Lupaș care îl influențaseră în această privință, anume *Epocile principale în istoria românilor*, Cluj, 1928, și *Istoria unirii românilor*, București, 1937. Cele șase prelegeri ale lui Iorga conduseseră la un studiu amplu al subiectului. Naționalismul românesc se manifestase abia în secolul al XIX-lea din motive complexe (p. 22 și urm.). Dezvoltarea României nu era diferită, sub mai multe aspecte, de cea a teritoriilor germane, unde unitatea politică nu devenise un deziderat decât cu o sută de ani mai înainte, dat fiind că „principiul naționalităților este unul nou” (p. 20–21). El făcea constatarea mai mult decât ironică potrivit căreia apariția ideii unității politice românești se datora în bună măsură atât intrigilor rusești din Principate, cât și influenței ardeleni și a ardelenilor în Moldova și Muntenia secolului al XIX-lea (p. 26 și urm.). Doar după anul 1830 influențele „formale” au cedat locul unei mișcări noi, născute din „fondul” culturii române. „Dacia literară” a lui Kogălniceanu era simptomatică (p. 46–54). Pe de altă parte, Mihai Viteazul era perceput ca „un moment extraordinar” al istoriei românilor, însă totodată prematur, fără a stabili vreun precedent. În definitiv, acesta acționase din „instinct”, nu pe baza conceptelor naționale: „de la instinct la conștiință exista o distanță considerabilă” (p. 15–19). Ideile lui Iorga prezentate aici vin în contradicție cu abordarea mitologizantă a acestor chestiuni, întâlnită adesea în istoriografia română.

¹³¹ Soția lui Brătianu pare să fi nutrit ambiții politice mult mai ample decât soțul ei. A se vedea Petre Otu, *Pentru salvarea integrității României*, p. 27; Sabina Cantacuzino, *op. cit.*, p. 280 și urm. Cu toate acestea, Ovidiu Buruiană, *op. cit.*, p. 518 și urm., consideră că e nevoie de prudență în acest aspect, dat fiind că sursele nu sunt complet obiective.

¹³² Scurta prezentare a fost publicată în limba germană (*Geschichtliche Herkunft und Entwicklung des rumänischen Volkes*, în „Volkermagazin”, 4, 1929, fiind tradusă în franceză în „Indépendance roumaine”, 20–21 iunie 1929, și în engleză în „Chicago Tribune”, suplimentul în limba română, decembrie 1931, p. 7–8. 17. Pe lângă replicile adresate lui Ferdinand Lot, discutate mai sus, el a publicat și o serie de pamflete, cu titluri precum *La question roumaine en 1940*, București, 1940, și *La Moldavie et ses frontières historiques*, București, 1940, însoțite de regulă de traduceri în limbile germane și italiană. Acestea au fost urmate de *La Bessarabie. Droits nationaux et historiques*, București, 1943, finalizată în august 1943, cu o ediție postumă în limba română apărută sub titlul *Basarabia. Drepturi naționale și istorice*, ed. Florin Rotaru, trad. Ecaterina Holban, București, 1995.

¹³³ Idem, *Origines et formation de l'unité roumaine*, p. 13.

limbă română și de același neam românesc a lăsat o urmă nepieritoare în mintea generațiilor care au urmat¹³⁴. Într-adevăr, lucrările unor patrioți-cărturari, începând cu Bălcescu, au contribuit la formarea unei mitologii a acestuia – fapt discutat în capitolul *Misiunea istorică a țărilor române ca o condiție a unității lor*¹³⁵ –, însă „destinul” a fost cel care l-a făcut pe Mihai, și nu pe Ștefan, „adevăratul reprezentant al acestei tradiții”¹³⁶. Deși „obiectivul politic al lui Mihai Viteazul nu a fost unitatea națională ..., istoria domniei sale și a faptelor sale demonstrează un atașament față de o misiune istorică, cea a apărării creștinătății.”¹³⁷

Misiunea cruciată, împărtășită anterior și de către Ștefan cel Mare¹³⁸, a contribuit mai întâi la dezvoltarea unității spirituale în decursul secolului al XVIII-lea (capitolul al V-lea), iar mai apoi la nașterea unității românești în decursul secolului al XIX-lea (capitolul al VI-lea), trecând prin etapele unificării politice dintre anii 1859 și 1919 (capitolele VII–VIII) și culminând în anii '40 ai secolului al XX-lea cu reafirmarea misiunii istorice a românilor în războiul împotriva rușilor, prin care România a recuperat nu numai „teritoriile răsăritene care au fost rupte din trupul ei în 1940, dar și sensul misiunii istorice de a apăra hotarele Europei. Trebuie să avem încredere în viitor.”¹³⁹ Această structură a evenimentelor a corespuns în general, cel puțin până la Primul Război Mondial, scenariului prezentat de Iorga în 1915.

În perioada 1942–1943, Brătianu s-a dovedit mai puțin încrâncenat cu privire la misiunea istorică a României, deși „după 1940 a venit 1941”¹⁴⁰. Țările mici sunt de regulă obiectul agresiunii vecinilor lor mai mari: „Înțelegerile dintre marile puteri nu sunt niciodată favorabile țărilor mici.”¹⁴¹ Timpul are ultimul cuvânt. Moldova a fost nevoită să facă în continuare sacrificii, la fel precum „Meșterul Manole nu și-a putut construi mănăstirea fără a sacrifica ființa iubită ... Moldova a fost acel sacrificiu al meșterului care a construit unitatea noastră națională.”¹⁴²

În lucrarea lui Gheorghe I. Brătianu privitoare la origini și unitate, putem vedea clar cum se prezintă „noul realism”, ca un amestec de intransigență și prudență, de tactici pe termen scurt și răbdare pe termen lung, călăuzite de misiunea istorică.

¹³⁴ *Ibidem*, p. 154.

¹³⁵ *Ibidem*, p. 127–159.

¹³⁶ *Ibidem*, p. 149.

¹³⁷ *Ibidem*, p. 158.

¹³⁸ *Ibidem*, p. 140–142.

¹³⁹ *Ibidem*, p. 337. Pentru mai multe privitor la această misiune, a se vedea idem, *Moldova*, p. 174 și urm., potrivit căruia principatul medieval al Moldovei și-a asumat încă de la fondarea din anul 1359 misiunea de a apăra Europa Apuseană și Centrală în fața turcilor, o sarcină formulată clar de către Ștefan cel Mare atunci când acesta a făcut apel la sprijinul Occidentului pentru apărarea creștinătății, din postura de marcă de graniță prin excelență a Europei creștine. Acest apel s-a dovedit a fi tardiv și Moldova a suferit mai multe invazii turcești și cedări teritoriale. Cu toate acestea, principatele Moldovei și Munteniei au reușit să-și mențină existența autonomă, spre deosebire de Serbia și Bulgaria.

¹⁴⁰ Idem, *Moldova*, p. 184.

¹⁴¹ *Ibidem*, p. 184.

¹⁴² *Ibidem*, p. 192.

Priviți din perspective pe termen lung, atât Ștefan cel Mare, cât și Mihai Viteazul au avut dreptate. Ștefan și Mihai au devenit simboluri ale continuității și unității, parabole ale „chestiunii trecutului românesc” și nu doar alegorii ale politicii externe văzute din perspectiva dihotomiei realism/idealism. În preajma anului 1940, era necesar să se treacă de la strategie la fapte, mai ales deoarece România Mare se dezintegra sub presiunea naziștilor, rușilor și vecinilor săi revizionisti. Însă mai presus de orice circumstanțe – fie ele cele ale anului 1940, 1941 sau 1944 –, România avea o misiune.

Ștefan cel Mare	Mihai Viteazul
Prudența: în calea tuturor primejdiilor	
Apărător al creștinătății	Apărător al creștinătății
Credința în misiunea istorică a României	Credința în misiunea istorică a României
Misiunea cruciată: Ștefan cel Mare	Mihai Viteazul a revitalizat această misiune prin intransigență. Alții: Dumitru Brătianu, Principele Cuza, Vasile Alecsandri, Principele Carol
Destinul: Originea și formarea unității, întâi culturale, apoi politice	Mihai Viteazul – adevărat reprezentant al istoriei românești
Păstrarea autonomiei	Păstrarea autonomiei
Oricât de rele ar părea condițiile, viitorul va fi mai bun.	Oricât de rele ar părea condițiile, viitorul va fi mai bun.
Sacrificiul Moldovei: Meșterul Manole	

IV. EPILOG

Să revenim la anul 1916 și la *File rupte din cartea războiului*. Gheorghe I. Brătianu încheia capitolul al III-lea cu întrebarea: care a fost, în fapt, soarta Serbiei? Capitolul al IV-lea, datat 12/25 septembrie 1916, aborda această chestiune pe două planuri. Începea cu mărturia unui veteran al dezastruoasei bătălii de la Turtucaia, 1–6 septembrie, care umpluse spitalele din Iași (unde se afla la acel moment Gheorghe I. Brătianu) și zguduise moralul românilor. Scenele descrise erau unele pe care Brătianu nu le va uita prea ușor. El observase din impresiile veteranilor răniți că toți „aveau aceeași părere: au fost copleșiți de superioritatea artileriei și mitralierelor germane și bulgare”¹⁴³. Confruntat cu un soldat rănit care înnebunise și vorbea neîncetat despre lipsa de pregătiri și eșecurile armatei române, Brătianu îl întrebase pe doctor dacă omul era într-adevăr nebun. „Desigur”, răspunsese acesta, „trebuie să fii nebun ca să poți spune astăzi asemenea adevăruri”¹⁴⁴. Soarta neîndoielnică a Serbiei a fost aceea de a fi cuprinsă de război fără a fi pregătită pentru acesta.

¹⁴³ Idem, *File rupte din cartea războiului*, p. 26.

¹⁴⁴ *Ibidem*, p. 25–27.

Ulterior, la prefectura de poliție din Iași, Brătianu a fost martorul arestării unui anume Ștrul Bercovici sub acuzația de trădare, pentru că ar fi spus că: „O să avem soarta Serbiei”. Prefectul Poliției i-a comunicat lui Bercovici că a fost acuzat de „cuvinte de descurajare și pesimism! (Cuvântul «defetism» n-a ajuns încă pe frontul de Răsărit). Dumneata, în loc să împărtășești entuziasmul și elanul înălțător al concetățenilor pentru lupta hotărâtoare ..., insinuezi, prin comentarii perfide, că vom avea soarta Serbiei? Dumneata ești insensibil la acest spectacol grandios al națiunii, care se ridică pentru a-și revendica drepturile ei.”¹⁴⁵

Nefericitul Ștrul (care era în primul rând vinovat de a fi evreu) s-a putut considera norocos că a scăpat cu viață, susținând cu emfază că era cu siguranță mai patriot ca oricine. Cu toate acestea, pentru Gheorghe I. Brătianu destinul Serbiei (și al României în Primul Război Mondial) rămânea ambiguu: „Soarta Serbiei! Amenințare de dezastru sau, cum a spus acela care poartă răspunderea, sacrificiul care deschide drumul biruinței?”¹⁴⁶

În mod cert experiența din război l-a marcat pe tânărul Brătianu. De exemplu, pe când compania sa se retrăgea pe o nouă poziție în timpul bătăliei de la Oituz, un sat întreg de copii, fete, femei și bătrâni a apărut din senin și i-a ajutat să care proiectilele pentru tunuri, deși se aflau sub foc ucigător. Pe măsură ce retragerea continua, Brătianu era mișcat de contrastul dintre cadavre, tranșee, sânge, mitraliere și celelalte distrugerii ale războiului și frumusețea peisajului moldav care se desfășura înaintea sa¹⁴⁷. Pe când unitatea sa mărșăluia ulterior prin satul părăsit Herăstrău, scena i-a provocat un moment de inspirație poetică: „Au rămas casele goale, unele numai cu pereții ciuruiți, peste care s-a prăbușit acoperișul. Peste ele a suflat prăpădul obuzelor, în luptele mari de astă iarnă (...). Viața a pierit: a rămas doar scheletul satului, casele sale văruite, albe ca oasele morților.”¹⁴⁸

Pe măsură ce bătălia de la Oituz continua, în decursul anului 1917, Brătianu, în vârstă de nouăsprezece ani, experimenta extazul victoriei și agonia înfrângerii, întrebându-se: „Vom mai trăi să vedem bolta albastră și tihna zilelor calde de vară?” Pe măsură ce compania sa continua să se retragă, el scria: „Iarăși dăm înapoi, ar trebui să mă simt zdrobit, deznădăjduit de încercările noastre zadarnice, de silințele apărării frânte. Și totuși faptul singur de a fi în mișcare, de a umbla, mă umple de o bucurie nebănuită. Simt că în mine sufletul în fierbere s-a călit. Scăpată din înec, viața își cere, brutal, dreptul la sărbătoare. Ieșit o clipă din atingerea apăsătoare a primejdiei, sunt un om nou, dornic de luptă, gata de asalt, pentru care obuze și gloanțe nu mai înseamnă decât umbra unei închipuiri.”¹⁴⁹

Retragerea a fost urmată de o rezistență susținută la dealul Coșna: „Dumnezeu ne-a ascultat; ieri seară Vânătorii de Munte au răzbit la Cireșoaia. Vrajmașul se retrage. Soarele biruinței a răsărit peste noi.” Pe când gorniștii sunau atacul, „uitate

¹⁴⁵ *Ibidem*, p. 27–29.

¹⁴⁶ *Ibidem*, p. 30.

¹⁴⁷ *Ibidem*, p. 72–75.

¹⁴⁸ *Ibidem*, p. 47.

¹⁴⁹ *Ibidem*, p. 71–72.

noptile nedormite, oboseala, grijile covârșitoare ale zilelor trecute; urcăm într-o bucurie fără margini, spre înălțimile recucerite (...). Glasul biruitor al goarnei se ridică, așa cum va fi sunat la Grivița, acum patruzeci de ani (...). Este în ceasul acesta ceva care răscumpără zile întregi de înfrângere și deznădejde. Și acum, prin colbul subțire al amintirilor, această clipă de izbândă pătrunde, vie și luminoasă, ca o rază de soare glorioasă și aurie.”¹⁵⁰

Spectrul înfrângerii s-a destămat, iar Brătianu s-a regăsit la vechiul său post de comandă ... „ulciorul cu lapte, rămas întreg așa cum l-am părăsit”. S-a oprit să privească un soldat german mort, posibil mai tânăr decât el. Umblând prin hârtiile acestuia, Brătianu cugeta: „Da, știu, e un dușman, un năvălitor, țara mea e încălcată”, dar „acest om a trăit, a simțit, a gândit, a cântat [avea asupra lui niște partituri de Schubert] (...), iar schija nebună (...) a sfârșit cântecul acestei vieți (...). Uit că este îmbrăcat în hainele vrăjmașului și nu văd decât omul, un frate în suferință și jertfă.”¹⁵¹

Lui Brătianu i-a venit în minte un epitaf pentru germanul mort: „QVI ANTE DIEM PERIIT, SED MILES, SED PRO PATRIA” și s-a întrebat: „Câți vor fi pierit în colțul acesta blestemat, de-ai noștri și de-ai lor? Mulți și-au săpat singuri groapa în adăpostul șanțului, iar adăpostul li s-a făcut mormânt. Sângele devine o obsesiune: calci în el la fiecare pas.”¹⁵² Privind la peisajul presărat cu cadavre, a notat nepotrivirea dintre o observație notată într-o scrisoare găsită în buzunarul mortului („Viața e grea, dulcele s-a făcut otravă. Toate se isprăvesc, numai războiul nu”), care contrasta cu titlurile unui ziar german găsit în apropierea acestuia („Viitorul nostru e sigur, mergem la izbândă desăvârșită, belșugul e cu noi”): „Veșnică și neschimbată poveste. Minciuna oficială a tiparului înăbușe, cu pumn de fier, strigătul de grijă și durere al filelor răzlețe.”¹⁵³ Era, de asemenea, o mărturie a creșterii scepticismului în sufletul tânărului.

Brătianu și-a revenit din aceste reflecții sumbre, aproape șocat, atunci când a realizat că tovarășii săi jefuiau cadavrele de bocanci și uniforme. „Ceea ce mi s-ar fi părut o impietate a fost pentru el [un soldat țaran] dreptul firesc al războiului. Și la urma urmei, de ce nu? Badea Ghiță nu e, ca mine, un nou-venit pe câmpul de luptă: a văzut morții noștri semănați prin văile Ardealului, a văzut drumurile retragerii presărate cu trupuri românești. Ce-i pasă lui de neamțul acesta, un hoit ca toate hoiturile ..., neamț parșiv! Bine i-a făcut. Pământ a vrut, pământ a găsit. Să se învețe minte ... Ce-a căutat în țara noastră? Iar Badea Ghiță, înjurând satisfăcut printre dinți, și-a însușit hainele cele noi (...). Da! Badea Ghiță are dreptate: este învingător și teafăr, celălalt e învins și mort. Să nu ne încurcăm în păienjenişul subțire al simțirilor gingașe de acasă. În lupta vieții, suflarea energiei brutale și simple, a voinței mărginite, dar limpezi va birui întotdeauna.”¹⁵⁴

¹⁵⁰ *Ibidem*, p. 83–85.

¹⁵¹ *Ibidem*, p. 85–87.

¹⁵² *Ibidem*, p. 87.

¹⁵³ *Ibidem*, p. 87–88.

¹⁵⁴ *Ibidem*, p. 88–89.

Din poziția câștigată pe dealul Coșna, Brătianu putea privi în jos pe Valea Troțușului la iubita sa Moldovă („ca un covor bogat ni se întinde la picioare”), de la Târgu Ocna la Onești. Avea acum răgaz pentru alte gânduri sumbre despre război: „Și totuși, prin iadul de foc și fum, râzând de urletele amenințătoare ale ghiulelelor, ele [femeile care au transportat muniție] torc firul ce ne leagă tot mai strâns de țară.” Sătenii care îi ajutaseră să își transporte proiectilele au devenit un simbol pentru el: „icoana vie a Neamului în primejdie”¹⁵⁵ (ne întrebăm dacă această scenă îi amintea de distrugerile zugrăvite anterior, în articolul său din adolescență despre Ștefan Tomșa, discutat mai sus).

Trezirea simultană a simpatiei pentru oameni, indiferent cine și de unde erau aceștia, a consternării în fața manierei în care conflagrația abrutizase omul de rând, precum și împietrirea inimii din cauza războiului, au produs în mod cert un impact puternic asupra lui Gheorghe I. Brătianu, așa cum se întâmplă cu fiecare dintre noi când realizăm întrepătrunderea dintre bine și rău. Timpurile și locurile în care a trăit nu au făcut decât să amplifice această senzație.

În *File rupte din cartea războiului* putem observa germenii viziunii sale asupra lumii, mai ales în dialogul cu tatăl său privind acțiunile lui Ștefan și Mihai din perspectiva realism/idealism, pe care l-am prezentat mai sus. Opera istorică ulterioară a lui Gheorghe I. Brătianu a fost influențată în mod decisiv de experiențele sale de război, așa cum sublinia Alexandru Zub în altă lucrare¹⁵⁶. Faptul că Brătianu era în mod cert un om principial și curajos a fost demonstrat de mai multe ori de-a lungul scurtei sale cariere. Cu toate acestea, abordarea sa în dezbaterile dintre oportunism și intransigență înclina spre a-i exonera pe „marii” conducători, în domeniul politicii, de obligațiile morale obișnuite. Atât Bismarck, cât și Cavour, care sunt menționați în repetate rânduri pentru talentul lor diplomatic, sunt recunoscuți astăzi pentru aplicarea brutală a *realpolitik*-ului, care operează o distincție netă între moralitatea individuală și cea de stat. Potrivit afirmațiilor teoreticianului prusac din secolul al XIX-lea, A.L. von Rochau: „Statul este prin natura sa un politician realist ... Pentru stat, spre deosebire de individ, autoconservarea este legea supremă. Statul trebuie să supraviețuiască cu orice preț; nu poate să meargă la azilul de săraci, nu poate cerși, nu poate să se sinucidă; pe scurt, trebuie să-și ia cele necesare vieții de oriunde ... [Cu toate acestea] în viața statului ... politica reprezintă adesea o alegere între două fapte imorale. În fine, se produc necesități istorice și cazuri politice fortuite ..., căroră criteriul etic al conduitei umane le este practic inaplicabil.”¹⁵⁷

Una dintre lecțiile secolului al XX-lea este cât de mult ne poate îndepărta de normalitate o asemenea gândire.

Lordul Acton susținea cu mult timp în urmă că tocmai cei puternici au nevoie de rezerve morale. În celebra sa prelegere inaugurală de la Cambridge, din anul

¹⁵⁵ *Ibidem*, p. 89–92.

¹⁵⁶ Alexandru Zub, *Memorialistică și istorie, passim*.

¹⁵⁷ A.L. von Rochau, *Grundsätze der Realpolitik*, Stuttgart, 1859.

1895, el spunea: „Vă îndemn să nu abandonați niciodată moralitatea și să nu coborâți standardul corectitudinii, ci să-i judecați pe alții prin prisma sentinței supreme care vă guvernează propriile vieți și să nu permiteți vreunui om sau vreunei fapte să scape pedepsei veșnice pe care istoria are puterea să o aplice greșelilor. Pledoaria pentru iertarea greșelii și micșorarea pedepsei este nesfârșită. La fiecare pas suntem întâmpinați de argumente care încearcă să scuze, să atenueze, să amestece binele cu răul și să-l aducă pe cel drept la nivelul ticălosului ... Un ucigaș nu este un criminal dacă s-a conformat tradițiilor locale, dacă s-a bucurat de acceptul vecinilor, dacă a fost încurajat de sfătuitorii oficiali și îndemnat de autoritatea îndreptățită, dacă a acționat din rațiuni de stat sau din pură iubire pentru religie, sau dacă s-a adăpostit în spatele complicității Legii ... există o teorie care justifică Pronia în funcție de eveniment și care consideră că nimic nu este mai meritoriu decât succesul, și implicit că o cauză rea nu poate izbândi ... orice există este corect și rezonabil ... Dacă, în nelămuririle noastre, se întâmplă adesea să greșim, adesea e mai bine să o facem din prea multă rigurozitate decât din indulgență, deoarece atunci măcar nu facem rău nimănui din lipsă de principii ... Istoria, spune Froude, ne învață că binele și răul sunt distincții reale. Părerile se modifică, moda se schimbă, crezurile se ridică și cad, dar legea morală este scrisă pe tablele veșniciei ... Justiția a fost justiție, mila a fost milă, onoarea a fost onoare, buna credință a fost bună credință, sinceritatea a fost sinceritate de la bun început ... morala nu este schimbătoare ... Principiile adevăratei politici sunt o proiectare a celor morale; și nu admit, nici nu voi admite vreodată altele ... păstrând în minte că, odată ce vom coborî standardele în istorie, nu le vom mai putea menține nici în Biserică, nici în stat.”¹⁵⁸

În cele din urmă, rămâne adevăratul responsabil: problema inerentă a puterii. Așa cum îi scria Acton prietenului său, Mandell Creighton: „Puterea are tendința de a corupe, iar puterea absolută corupe în mod absolut. Marii oameni sunt aproape întotdeauna răi, chiar și atunci când exercită influență și nu autoritate; cu atât mai mult atunci când adaugi tendința sau certitudinea corupției rezultate din autoritate.”¹⁵⁹ Tradiția național-liberală a României avea o viziune defectuoasă asupra puterii și naționalismului. Așa cum am remarcat și în altă parte, elementul naționalist tindea să îl copleșească pe cel liberal, în exact aceeași manieră observată de către lordul Acton și în alte țări (Franța, Italia, Spania)¹⁶⁰. În cele din urmă, liberalismul de factură clasică și naționalismul s-au dovedit a fi incompatibile, așa cum prevăzuse Acton încă din 1862, cu mult înainte ca apariția naționalismului integralist și xenofob să devină o realitate¹⁶¹.

¹⁵⁸ Lord Acton, *The Study of History*, reeditat în *Selected Writings of Lord Acton*, ed. J. Rufus Fears, vol. II, *Essays in the Study and Writing of History*, Indianapolis IN, 1985, p. 546–552.

¹⁵⁹ Idem, *Power*, reeditat în *Selected Writings of Lord Acton*, ed. J. Rufus Fears, vol. III, *Essays in Religion, Politics and Morality*, Indianapolis IN, 1985, p. 519.

¹⁶⁰ Paul E. Michelson, *Romanian Liberalism, 1800–1947. Definition, Periodization, and a Research Agenda*, în „Xenopoliana”, 13, 2005, p. 15; idem, *The Strange Death of Romanian Liberalism*, în *Liberalismul românesc și valențele sale europene*, ed. Liviu Brătescu, Iași, 2011, p. 143–157.

¹⁶¹ Idem, *Romanian Liberalism, 1800–1947*, p. 5. Studiul lui Acton a fost publicat întâi sub titlul *Nationality*, în 1862.

Într-o lume oportunistă și „realistă”, opțiunea lui Gheorghe I. Brătianu pentru intransigență și idealism a fost clară. Mihai Viteazul a fost un om al faptelor – cu un sfârșit tragic, dar un om al faptelor – și a reprezentat un model natural pentru România în situația dificilă de după anul 1940. Izbucnirea războiului, în anul 1939, a dovedit că politicile diplomatice românești constituiau un șubred castel de cărți: Gheorghe I. Brătianu a recunoscut aceasta în discursul rostit la Consiliul de Coroană din anul 1940. Împotriva tuturor evidențelor, Brătianu a sperat că un alt Mihai Viteazul va veni și îi va salva, dar a înțeles că era posibil ca acest fapt să nu se producă imediat. Totuși, avea încredere că pe termen lung românii se vor ridica din nou din propria cenușă, așa cum prezisese domnitorul moldovean Petru al IV-lea Rareș (1527–1538; 1541–1546), „în cuvinte care au fost lozincă în trecut și vor rămâne la fel astăzi și mâine «vom fi iarăși ce am fost și mai mult decât atât»”¹⁶².

În prelegerea inaugurală ținută la Universitatea din Iași în anul 1923, Gheorghe I. Brătianu notase: „potrivit unei vorbe bătrânești «nu sunt vremurile sub om, ci bietul om sub vremuri».”¹⁶³ Este o afirmație perfect valabilă pentru România interbelică. Ca urmare, Brătianu credea că istoricul este nevoit să fie atât un savant, cât și un militant: „imparțialitatea arbitrilor nu exclude convingerile militanților.”¹⁶⁴ În cele din urmă, el a aderat la deviza pe care le-o propusese studenților săi în 1941: „cea mai potrivită lozincă pentru studiul istoriei este rezumată într-un singur cuvânt: LABOREMUS.”¹⁶⁵ Și într-adevăr a muncit, în ciuda tuturor celor ce i s-au întâmplat între anii 1916 și 1950; răsplata sa, din păcate, a fost gulagul românesc și moartea.

REALISM AND COMPROMISE VS. IDEALISM AND INTRANSIGENCE: GHEORGHE I. BRĂTIANU ON DIPLOMACY AND HISTORY

Abstract

The present paper is a study of the twentieth century Romanian historian Gheorghe I. Brătianu's worldview on realism versus idealism in diplomacy and history, a dichotomy which became an active motif throughout his life and work.

¹⁶² Gheorghe I. Brătianu, *Moldova*, p. 194. Brătianu reamintea aici – consider că în mod conștient – de discursul emoționant și sfidător rostit de Nicolae Iorga la data de 14 decembrie 1916, în cadrul Parlamentului român aflat în exil la Iași, *Rezistență până la capăt!* A se vedea Nicolae Iorga, *Discursuri parlamentare*, vol. I, București, 1939, p. 2, p. 358; Gheorghe I. Brătianu, *Trei chipuri de ctitori*, în idem, *Cuvinte către români*, 1942, p. 152–156, despre Nicolae Iorga. Iorga este considerat aici ca fiind „unul din factorii de seamă care întăresc astăzi conștiința morală a națiunii române” (p. 156).

¹⁶³ Gheorghe I. Brătianu, *Concepțiunea actuală a istoriei medievale*, București, 1924, p. 27. Pentru o dezbateră, a se vedea Paul E. Michelson, *Gheorghe I. Brătianu's Inaugural Lecture on Medieval Historiography*, p. 61–70.

¹⁶⁴ Gheorghe I. Brătianu, *Un savant et un soldat: Marc Bloch (1886–1944)*, în „Revue historique du sud-est européen”, 23, 1944, p. 17. Acesta este necrologul publicat de Brătianu în memoria lui Marc Bloch, care fusese executat de către naziști.

¹⁶⁵ Gheorghe I. Brătianu, *Memorii de studii și lucrări*, p. 6.

The chronological analysis begins with his memoirs of World War I, *File rupte din cartea războiului*, and traces these themes in his writings between 1916 and 1943.

Trying to find the unifying thread of Romanian foreign policy, Brătianu examined the history of Romania through the lens of the opposition between compromise/opportunism and intransigence, two stances that, according to him, constituted constants in Romanian diplomacy, and provided an element of continuity in its foreign policy. Brătianu's lines of thought transitioned from strongly contrasting the two in the beginning, with an inclination towards prudence/realism, to favoring, especially after 1936, a "synthesis" of pragmatism and idealism, blended into what could be called a "new realism." This "new realism" acknowledged that Romania's complex historical and geopolitical situation called for a conciliatory attitude where necessary, but also required intransigence, especially in fundamental issues governing "the future of the nation," despite potential negative short run consequences.

His growing belief that Romania's survival and rise to an independent and sovereign state had required intransigence on critical issues also shaped the historian's stance in life. In the turmoil of WWII, Brătianu, a WWI veteran, spoke against the acceptance of the Vienna Diktat, preferring "the enmity of the Reich to the contempt of the Reich," although fully acknowledging that this would bring certain defeat. On the heels of the dismemberment of Greater Romania, the abdication of Carol II, and the establishment of the National Legionary State dictatorship, Brătianu became the continuer of Nicolae Iorga's militant historian tradition, taking upon himself to promote national consciousness and defend an embattled Romania. His reward, unfortunately, was the Romanian Gulag and death.

Keywords: Gheorghe I. Brătianu; history; diplomacy; Romania; World War I; World War II